

STATUS I POLOŽAJ TRANS* OSOBA U REPUBLICI SRBIJI¹

“Ne želimo više da budemo diskriminirani i manjina koja je odbačena od svih. Želimo da bez problema kažemo ko smo, a da zauzvrat ne dobijamo batine, vređanje i mržnju. Želimo da odemo na razgovor za posao bez predrasuda. Želimo da živimo kao i svi. Želimo da budemo slobodni.”

1. KO SU TRANS* OSOBE

Na samom početku analize neophodno je da definišemo ko su osobe na koje se ova javna politika odnosi. **Trans*** (trans sa asteriskom) predstavlja krovni pojam koji obuhvata sve osobe kod kojih postoji razlika između pola koji im je pripisan na rođenju i njihovog doživljaja rodnog identiteta. Tako se ovaj pojam odnosi na: **transpolne osobe** (osobe čiji je rodni identitet drugog pola od onog pripisanog na rođenju i koje žele da usklade telo sa stvarnim rodnim identitetom, odnosno “promene pol”²), transrodne osobe (osobe kod kojih postoji razlika između biološkog pola i rodnog identiteta, od kojih neke uopšte ne žele da prolaze kroz medicinske tretmane, a neke imaju želju za delimičnom modifikacijom tela), **rodno-kvir** i **rodno-fluidne osobe, travestite/kros-dresere, birodne i arodne osobe** itd. (National Center for Transgender Equality, Transgender Terminology, 2014). Doživljaj dubokog nesklada između sopstvenog tela i rodnog identiteta obično se javlja u ranom detinjstvu i nije prolazna faza niti hir, već uzrok duboke lične patnje, a u nedostatku odgovarajućeg zakonodavstva i nepremostiva prepreka pri ostvarivanju različitih prava u praktično svim oblastima života. Koliko ovaj problem prožima sve oblasti života jasno je iz jednostavnog primera: ukoliko razgovaramo sa trans* ženom, mi ćemo pred sobom videti ženu, ali ime, oznaka pola i JMBG u svim dokumentima glase na osobu muškog pola, što je izlaže potencijalnom odbacivanju, diskriminaciji i različitim vidovima nasilja u svim situacijama koje od nje zahtevaju pokazivanje dokumenta s ovim podacima - pri traženju posla, u zdravstvenoj

¹ Ovaj dokument nastao je u okviru projekta LGBT put do institucija - premošćavanje jaza, koji su tokom 2014. i 2015. godine sprovodile Labris - organizacija za lezbejska ljudska prava i Forum za etničke odnose. Organizacija Gayten-LGBT učestvovala je u projektu kao ekspertska organizacija za položaj trans* osoba. Autorka dokumenta je Jelena Vidić u saradnji sa timom organizacije Gayten-LGBT.

² Iako se izraz *promena pola* često koristi, primerenije bi bilo govoriti o procesu *usklađivanja pola*.

ustanovi, pošti, banci, u gradskom prevozu, na aerodromu itd. Trans* osobe često nailaze na osude, odbacivanje, diskriminaciju i nasilje u primarnoj porodici, u školi, na fakultetu, na radnom mestu, na ulici, u kafiću, kao i u prijateljskim i partnerskim odnosima, što im dramatično pogoršava kvalitet života u svim aspektima.

Zbog teškoća u vezi sa definisanjem i dosezanjem reprezentativnog uzorka, u ovom trenutku ne postoje pouzdane procene o broju trans* osoba, a sprovedena istraživanja odnose se samo na manji, prigodni uzorak transpolnih i transrodnih osoba. Međutim, i ta istraživanja sprovedena su u različitim zemljama i različitim metodologijama, tako da se dobijeni podaci značajno razlikuju (WPATH, 2012)³. Procenu dodatno komplikuje visok stepen transfobije⁴, diskriminacije, odbacivanja i nasilja kojem su izložene trans* osobe širom sveta, što otežava pristup istraživača osobama ovih identiteta i umanjuje spremnost trans* osoba da se u različitim istraživanjima tako identifikuju. Danas se procenjuje da između 5% i 10% opšte populacije čine osobe LGBT identiteta, a unutar ovog procenta nalaze se i trans* osobe.

Nevidljivo T unutar LGBT

Mada je danas uobičajeno da se govori o LGBT osobama, poslednje slovo u ovom akronimu često je zanemareno ili isključeno. Za razliku od gej muškaraca, lezbejki i biseksualnih osoba, kojima je zajedničko to da je njihova seksualna orijentacija drugačija od heteroseksualne, ključna reč za trans* osobe jesu rodni identitet i rodno izražavanje, kao i pitanje njihove ne/usklađenosti sa biološkim polom i stereotipnom rodnom ulogom koja se od osoba tog pola očekuje. Pod pripadnicima "seksualnih manjina" obično se podrazumevaju osobe čija je seksualna orijentacija drugačije od heteroseksualne, dok se pitanje rodnog identiteta i rodnih manjina izostavlja, kako u pravnim dokumentima, tako i u različitim istraživanjima, brošurama itd. Tako se u nekoliko poslednjih istraživanja javnog mnjenja u Srbiji na temu diskriminacije dobijaju podaci o visokom stepenu diskriminacije prema LGBT osobama, mada se u samim pitanjima, kao i u pisanju izveštaja, spominje

³ WPATH navodi da se prevalenca transpolnih osoba kreće od 1:11.900 do 1:45.000 kad je reč o MtF (male to female) osobama, dok se za FtM (female to male) procena kreće od 1:30.400 do 1:200.000. Međutim, prilikom razmatranja ovih brojeva važno je istaći da se podaci odnose samo na transpolne osobe i da je, čak i za ovu podgrupu osoba trans* identiteta, uzorak nereprezentativan (WPATH, 2012).

⁴ Transfobija je pojam koji označava strah, mržnju, gađenje i diskriminirajući odnos prema osobama čije stvarno ili opaženo rodno izražavanje nije u skladu s izražavanjem koje društvo očekuje od pola koji je toj osobi pripisan. U osnovi transfobije nalazi se neprihvatanje i negiranje prava svake osobe na sopstveno shvatanje i izražavanje rodnog identiteta.

isključivo seksualna orijentacija kao osnov za diskriminaciju⁵. Ovim se zanemaruje specifičnost položaja trans* osoba i brojne teškoće sa kojima se one susreću, a koje su nepoznate gejevima, lezbejkama i biseksualnim osobama (i, naravno, heteroseksualnoj i cisrodnoj⁶ većini).

*"Pitali smo svoje vršnjake šta bi oni uradili da imaju 10,000 evra. Mnogi su odgovorili kako bi kupili kola, garderobu, neki dobar telefon, išli na putovanja i sl. Nas kada biste pitali šta bismo mi uradili sa tim novcem, od svakoga biste dobili isti odgovor. Mi bismo uskladili naše telo i pokušali da se uklopimo u društvo shodno onome što jesmo."*⁷

Situaciju dodatno komplikuje to što i samo slovo T obuhvata širok spektar međusobno različitih identiteta, koji nisu podjednako vidljivi⁸. Zato možemo reći da nedovoljna informisanost o specifičnostima, heterogenosti i karakteristikama ove grupe predstavlja (samo) jedan od uzroka izrazito marginalizovanog položaja trans* osoba.

Pošto različita istraživanja i analize⁹ pokazuju da je situacija za trans* osobe najteža kada je reč o promeni ličnih isprava, obrazovanju i oblastima rada, zapošljavanja i zdravstvene zaštite, očekivano bi bilo da se ovaj dokument fokusira na analizu problema i predloge rešenja u svim ovim oblastima. Međutim, zbog nesklada koji postoji između rodnog identiteta, s jedne strane, i podataka u ličnim ispravama, s druge strane, upravo pitanje **ne/mogućnosti promene ličnih isprava** (odnosno ličnog imena, oznake pola i jedinstvenog matičnog broja građanina) za trans* osobe predstavlja preduslov za ostvarivanje prava u svim oblastima života. Zato ćemo se u ovom dokumentu usmeriti upravo na to pitanje, kao i na njegovu povezanost sa sistemom zdravstvene zaštite.

⁵ Npr. CeSID-ovi Izveštaji o istraživanju javnog mnjenja "Odnos građana prema diskriminaciji u Srbiji" iz 2012. i 2013. godine, dok su neka druga istraživanja i eksplicitno fokusirana isključivo na osobe homoseksualne orijentacije (npr. Predrasude na videlo Gej-strejt alijanse iz 2008. i 2010. godine).

⁶ Cisrodne osobe su osobe kod kojih su rodni identitet i rodno izražavanje u skladu s izražavanjem i društvenom ulogom koja se očekuje od pola koji im je pripisan na rođenju.

⁷ Izjava Đ. i A, članova grupe (samo)podrške, interna dokumentacija, maj 2014.

⁸ Kao što ćemo videti u nastavku dokumenta, veći deo dosadašnjih pravnih regulativa osnovio se pre svega na transpolne osobe nakon završetka procesa usklađivanja, zanemarijući ostale trans* identitete.

⁹ Legal gender recognition in Europe, 2013; Zulević, 2012; Human Rights and Gender Identity, 2009; Whittle, S., Turner, L. and Al-Alami, M. (2007) itd.

2. POLOŽAJ TRANS* OSOBA - SITUACIJA U SVETU

U publikaciji *Ljudska prava i rodni identitet* (2007) Komesar za ljudska prava Saveta Evrope identifikuje probleme na koje osobe različitih rodni identiteta nailaze u ostvarivanju ljudskih prava. Mada je od 2007. godine usvojeno više međunarodnih dokumenata koji zahtevaju promenu ovih štetnih praksi i daju smernice za zakonsko uređenje položaja trans* osoba, ovaj izveštaj je i dalje relevantan za situaciju trans* osoba u Srbiji.

Dakle, rodni identitet kao osnovu za diskriminaciju možemo identifikovati u sledećim oblastima:

- **Pravno priznanje željenog rodnog identiteta**, u kome je najveći problem međuzavisnost pravnih i medicinskih zahteva, kao što su prolazak kroz različita medicinska ispitivanja i procedure (psihijatrijske, endokrinološke, hirurške itd) i dobijanje dijagnoze mentalnog poremećaja.
- **Uslovi za promenu oznake pola i imena.**

Otežan pristup ovim procedurama utiče na sve aspekte svakodnevnog života trans* osoba u kojima je neophodno pokazivanje neke vrste legitimacije: lične karte, zdravstvene knjižice, vozačke dozvole, putnih isprava, a posebno negativan efekat prisutan je u oblastima obrazovanja i zapošljavanja. Pored toga, u većini zemalja Saveta Evrope, trans* osoba mora da dokaže da je prošla kroz medicinski nadgledan proces usklađivanja pola, odnosno propisane endokrinološke i hirurške procedure, kao i da je nad njom izvršena ireverzibilna hirurška sterilizacija, kako bi mogla da promeni oznaku pola i ime. Pored toga, ovakvim procedurama promena oznake pola u dokumentima praktično je nemoguća za veliki broj trans* osoba, koje ne žele da prolaze kroz celokupan proces usklađivanja.

- **Posledice na porodični život.**

U nekim zemljama osoba mora da se razvede od partnera suprotnog pola pre pravnog priznavanja roda, što utiče kako na sam partnerski odnos, tako i na ostvarivanje roditeljskog prava (da li dete zakonski može da ima dva staraoca/teljke istog pola, da li će roditelj koji je prošao proces usklađivanja biti diskriminisan/a pri donošenju odluke o starateljstvu itd.).

- **Pristup zdravstvenoj nezi.** I ovde postoji nekoliko dimenzija problema: tretiranje trans* identiteta kao mentalnog poremećaja (dakle, trans* osobe na samom početku procesa moraju da dobiju psihijatrijsku dijagnozu); pitanje dostupnosti terapije usklađivanja tela s rodnim identitetom (ne/pokrivenost ovih usluga redovnim zdravstvenim osiguranjem); pitanje šta sve terapija obuhvata (endokrinološki tretman, hirurško usklađivanje, ali i treniranje glasa, trajno otklanjanje malja i slične zahvate koji su za trans* osobe često neophodan deo procesa usklađivanja) i koji deo je pokriven zdravstvenim osiguranjem; problem ne/informisanosti, stavova i ophođenja profesionalaca u oblasti zdravstvene zaštite prema trans* osobama.
- **Pristup tržištu rada.** Pored obezbeđivanja finansijskih sredstava za život, pitanje pronalaženja legalnog posla neposredno je povezano sa pristupom zdravstvenoj zaštiti, što je naročito važno za transpolne osobe. Visok stepen nezaposlenosti među trans* osobama širom Evrope¹⁰ predstavlja posledicu nemogućnosti (životnog i) pravnog priznavanja željenog rodnog identiteta, ali isto tako nezaposlenost i nedostatak finansijskih sredstava transpolne osobe onemogućava da započnu i/ili završe proces usklađivanja. Situacija nije jednostavna ni za osobe koje imaju zaposlenje, što je očigledno i iz podatka da četvrtina ispitanika oseća potrebu da promeni posao zbog diskriminacije na osnovu rodnog identiteta, a samo 30% oseća da ih kolege tretiraju s poštovanjem (Whittle, Turner & Al-Alami, 2007). Dodatno pitanje predstavlja ostvarivanje prava na penziju, delom zbog pitanja različitih starosnih granica za muškarce i žene (i pitanja da li će se uvažiti pol pripisan po rođenju ili rodni identitet), a delom zbog straha od razotkrivanja identiteta do koga u toj proceduri može doći.
- **Transfobija.** O rasprostranjenosti transfobije (kao jedne od osnova za zločin iz mržnje) i nasilja nad trans* osobama jasno govori podatak da je 72% trans* osoba doživelo neki oblik uznemiravanja u javnosti (Whittle, Turner & Al-Alami, 2007). Trans* osobe izložene su odbacivanju, diskriminaciji i različitim oblicima nasilja praktično svuda - u porodičnom okruženju, u školi, među vršnjacima, na fakultetu, radnom mestu, javnom prostoru, zdravstvenom sistemu, državnim institucijama... Pored toga, trans* osobe

¹⁰ Istraživanja pokazuju da samo 31% ispitanih trans* osoba ima stalan posao s punim radnim vremenom, dok je u Španiji nezaposleno 54% ispitanih trans* osoba. Teškoća ili nemogućnost zasnivanja radnog odnosa predstavlja jedan od faktora koji dovode do toga da se trans* osobe bave seksualnim radom, čime postaju izloženi višestrukoj marginalizaciji, nasilju i diskriminaciji.

su pod većim rizikom da postanu žrtve zločina iz mržnje (Human rights and gender identity, 2007).

3. POLOŽAJ TRANS* OSOBA U SRBIJI

3.1. Istraživanje problema transpolnih osoba u sferama školstva, rada i zapošljavanja, zdravstvene zaštite i državne administracije

Jedino danas aktuelno i relevantno istraživanje o položaju trans* osoba u Srbiji jeste *Istraživanje problema transeksualnih osoba u sferama školstva, rada i zapošljavanja, zdravstvene zaštite i državne administracije* koje je 2012. g. sprovedla psihološkinja Jelena Zulević u saradnji s timom Gayten-LGBT. Autorka u samom uvodu ističe da nedovoljna informisanost o heterogenosti i karakteristikama ove grupe predstavlja jedan od uzroka izrazito marginalizovanog položaja trans* osoba, kao i da je za trans* osobe upravo pitanje promene ličnih dokumenata preduslov za ostvarivanje prava iz oblasti obrazovanja, rada i zapošljavanja (Zulević, 2012). Ovim se još jednom potvrđuje da se, kako u analizi pravne regulative, tako i u istraživanjima u kojima učestvuju same trans* osobe, pitanje dokumenata izdvaja kao najveći problem s kojim se susreću trans* osobe.

Više ne znam šta treba da se dogodi da bi se konačno obavila operacija... Ovo čekanje me sve više ubija, a najteže mi pada to što ne mogu dokumenta da promenim.¹¹

Transpolne osobe u Srbiji nalaze se u pravnom vakuumu od trenutka kad započnu život u skladu sa sopstvenim rodnim identitetom, pa sve do završetka hirurškog usklađivanja, što sve zajedno čini proces koji traje više godina. Tokom tog perioda ozbiljno su ugroženi pravo na rad i zapošljavanje, obrazovanje, zdravstvenu zaštitu, kao i različiti aspekti svakodnevnog života. Pre i tokom procesa usklađivanja, zapošljavanje otežava i vidljiva razlika između izraženog rodnog identiteta i oznake pola u dokumentima, a po završetku procesa ostaje strah od toga da će prošlost biti razotkrivena.

Kada sam direktoru konačno rekla (da želim da počnem s uzimanjem hormona), on mi je rekao (...) da se odmah mogu smatrati tehnološkim

viškom... Bila sam prinuđena da dam otkaz (. . .) Želela sam da što pre pobegnem i ostala bez ikakvog izvora prihoda u trenutku kada je trebalo da krenem s užasno skupim operacijama... Morala sam da prodam stan koji sam dobila kao nasleđstvo od roditelja, napustim grad u kome sam živela i da potpuno bacim sve godine školovanja, karijeru, sve...¹²

O intenzitetu straha govori i podatak da polovina ispitanika kao svoje prebivalište navode Beograd, mada je samo polovina rođena u njemu, a svega tri osobe su po završetku usklađivanja ostale da žive u svom rodnom gradu (koji nije Beograd) (Zulević, 2012). Situacija je još nepovoljnija za trans* osobe koje ne žele da prođu kroz celokupan proces usklađivanja tela - za njih promena imena i oznake pola praktično nije moguća.

Pored očigledne diskrepance između obrazovnog statusa trans* osoba i podatka o vrsti poslova koje obavljaju¹³, ovo istraživanje potvrđuje da se određeni broj trans* osoba bavi seksualnim radom upravo zbog nemogućnosti pronalaženja drugog posla tokom (dugogodišnjeg) procesa usklađivanja, pri čemu je seksualni rad bio jedini izvor sredstava, kako za život, tako i za sam proces tranzicije – plaćanje lekarskih konsultacija, hormona i različitih hirurških i kozmetičkih intervencija koje je pre 2012. godine bilo moguće dobiti samo u privatnoj praksi.

Zulević potvrđuje da učesnici u istraživanju kao glavne probleme navode probleme sa administracijom i birokratijom prilikom pokušaja promene imena, oznake pola i jedinstvenog matičnog broja građana i dodaje da je, prema iskustvima trans* osoba, promenu dokumenata bilo jednostavnije izvršiti do 2000. godine, kada nije postojala nikakva pravna regulativa i kada je za to bila dovoljna potvrda hirurga o izvršenoj operativnoj promeni pola. Danas se procedure značajno razlikuju od situacije do situacije, mogu trajati i do godinu dana, a osobe u Vojvodini i Beogradu promenu podataka u dokumentima ostvaruju jednostavnije od transpolnih osoba u drugim delovima zemlje.

Nakon završetka procesa usklađivanja tela s rodnim identitetom, osoba I. javlja se matičnoj službi grada X u vezi s promenom imena i oznake pola i podnosi sledeću dokumentaciju: uverenje o plaćenom porezu, otpusnu listu iz bolnice, potvrdu da nije osuđivana i nalaz od psihijatra. Odgovor ne dobija

¹² Đurić, 2013, str. 7

¹³ Mada 54% ispitanika ima završen fakultet, višu školu ili u trenutku ispitivanja studira, a 39% ima završenu srednju školu, 25% trans* osoba radi na crno ili obavlja jednokratne poslove, 11% su izdržavana lica, a 11% procenata se bavi seksualnim radom (Zulević, 2012).

¹¹ Zabeleženi razgovori s članovima grupe (samo)podrške trans* osoba.

naredna dva meseca. Predmet zatim dolazi do pomoćnice ministra i nakon pet nedelja I. telefonom dobija informaciju da ne postoji konkretan zakon koji reguliše pitanje promene imene i oznake pola u ličnim dokumentima osobe i da zbog nepostojanja zakona matičarska služba u mestu X odbija da izvrši promenu podataka.

Pored upućivanja na pokretanje vanparničnog postupka, trans* osobe se prilikom pokušaja promene podataka u dokumentima susreću i sa kršenjem poverljivosti od strane službenika, a nisu retki ni drugi pokušaji zloupotrebe.

Nakon završetka procesa usklađivanja, osoba A. je, uprkos potpunoj medicinskoj dokumentaciji, upućena na lekara sudske medicine kako bi se utvrdilo da li je "zaista promenila pol", odnosno da li je "dovoljno žena".

3.2. Trans* osobe i zdravstveni sistem u Srbiji

Kada govorimo o položaju trans* osoba u sistemu zdravstvene zaštite, zanimljiv je podatak da je u Beogradu još 1989. godine neformalno osnovan Beogradski tim za polni identitet. Osnivači ovog tima bili su Sava Perović, hirurg, Zoran Rakić, psihijatar i Dragoljub Slijepčević i Svetlana Vujović, endokrinolozi. Mada se sastav tima tokom godina menjao, on je sve vreme nastavljao da funkcioniše kao svetski centar za hirurško usklađivanje pola, a Vujović navodi da je Beogradski tim za polni identitet do 2010. godine pružio usluge usklađivanja pola za dve stotine pacijenata. Nažalost, više od dvadesetpet godina iskustva u radu sa transpolnim osobama nije dovelo do značajnog unapređenja njihovog položaja, kako sa pravnog aspekta, tako i unutar samog sistema zdravstvene zaštite.

Sistem zdravstvene zaštite u Srbiji od veoma heterogene grupe trans* identiteta prepoznaje samo transpolnost i to tako što na nju gleda kao na mentalni poremećaj. U ICD-10, sistemu za klasifikaciju mentalnih poremećaja i poremećaja ponašanja koji se koristi kod nas, pod šifrom F64 nalazi se grupa poremećaja polnog identiteta, a dijagnoza F64.0 odnosi se na transseksualizam, odnosno "želju osobe da živi i bude prihvaćena kao osoba suprotnog pola, što je obično praćeno doživljajem nelagodnosti i neadekvatnosti u vezi sa sopstvenim anatomski polom, sa željom da se ostvari hormonski tretman i hirurški zahvat, da bi se telo što više uskladilo s preferiranim polom" (ICD-10, str. 193). Mada različite zemlje u svetu teže

depatologizaciji trans* identiteta, u Srbiji je u ovom trenutku promena dokumenata omogućena samo transpolnim osobama i to tek nakon što završe sa tzv. trijadnom terapijom, koja započinje dobijanjem psihijatrijske dijagnoze. Situaciju dodatno otežava to što čak ni u tom slučaju praksa nije zakonski regulisana (Pavlović, 2013).

Celokupan proces usklađivanja pola s doživljajem rodnog identiteta (odnosno trijadna terapija), sastoji se iz: (1) psihijatrijske procene i praćenja (trajanje najmanje godinu dana), (2) endokrinološkog tretmana i (3) hirurškog usklađivanja (koje započinje najranije godinu dana od početka endokrinološkog tretmana), a prvi korak u ovom procesu predstavlja dobijanje odgovarajuće dijagnoze - F 64.0 - transseksualizam.

Ministarstvo zdravlja rešenjem od 13. marta 2012. godine formira Republičku stručnu komisiju za lečenje transrodnih poremećaja. Međutim, dokumentima ove Radne grupe regulisan je samo proces potpune promene pola (neophodno je ispunjavanje svih koraka), a patologizacija trans* identiteta očigledna je, kako u samom nazivu komisije, tako i u naglašavanju da je u pitanju *lečenje* transrodnih *poremećaja*, koje se finansira iz budžeta ukoliko su prisutne *medicinske indikacije*. Poslovnik o radu uređuje način rada i odlučivanja ove komisije i određuje sledeće nadležnosti: (1) utvrđuje stručno metodološke i doktrinarne stavove u oblasti transrodnih poremećaja, radi usklađivanja stručnih predloga relevantnih ustanova i udruženja u sprovođenju zdravstvene zaštite u oblasti transrodnih poremećaja; (2) prati i analizira rad zdravstvenih ustanova koje obavljaju zdravstvenu zaštitu u oblasti transrodnih poremećaja i predlaže mere za unapređivanje njihovog rada; (3) predlaže vodiče dobre prakse; (4) utvrđuje standarde za zdravstvenu zaštitu koja se obezbeđuje iz sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja; (5) odgovarajućim visokoškolskim ustanovama predlaže programe stručnog usavršavanja zdravstvenih radnika i saradnika u oblasti transrodnih poremećaja (član 5).

Pravilnik o izmenama i dopunama Pravilnika o načinu i postupku ostvarivanja prava iz obaveznog zdravstvenog osiguranja podrazumeva da Komisija daje stručno mišljenje o ispunjenosti uslova za uključivanje osobe u proces promene pola iz medicinskih razloga (član 42a), a na osnovu medicinske dokumentacije osiguranog lica. Ukoliko je odgovor Komisije pozitivan, član 42b predviđa da izabrani lekar upućuje osigurano lice u odgovarajuću zdravstvenu ustanovu tercijarnog nivoa radi promene pola iz medicinskih razloga.

U standardima su propisane zdravstvene ustanove u kojima se mogu koristiti

“usluge procesa promene pola iz medicinskih indikacija”¹⁴, navedene operativne procedure, precizirani rezultati analiza i ispitivanja koje je potrebno da urade, kao i kriterijumi koje je potrebno ispuniti za uključivanje u program promene pola iz medicinskih indikacija. A kriterijumi su sledeći:

1. da je osoba starije od 18 godina;
2. da poseduje potvrdu o poremećaju polnog identiteta od najmanje dva psihijatra, a nakon praćenja koje traje najmanje godinu dana;
3. da je osoba na odgovarajućoj supresivno-supstitucionoj hormonskoj terapiji najmanje godinu dana pre podnošenja zahteva.

Komisija bi u dogovoru s pacijentima trebalo da donosi plan i program operativnih procedura, a predlog je da se godišnje odobri hirurško lečenje za osam do deset pacijenata, sa formirane liste čekanja.

Iste godine je izmenama i dopunama Zakona o zdravstvenom osiguranju članom 45 propisano da se za „promenu pola iz medicinskih indikacija“ iz sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja obezbeđuje najmanje 65% od cene zdravstvene usluge, dok preostalih 35% finansira sam pacijent. Pitanje troškova doživotnog hormonalnog tretmana nije zakonski regulisano, a čest problem za trans osobe predstavljaju nestašice hormona na tržištu¹⁵, kao i pojava falsifikovanih preparata, zbog čega se Gayten-LGBT nekoliko puta obraćao Galenici a.d.

4. VAŽNOST PROMENE DOKUMENATA

Mogućnost promene dokumenata od izuzetne je važnosti za trans* osobe u svim situacijama u kojima se zahteva pokazivanje dokumenta u kome stoje ime i oznaka pola - lične karte, radne knjižice, zdravstvene knjižice, vozačke dozvole, putnih isprava, uverenja o školovanju itd. Nesklad između opaženog roda i podataka u dokumentima značajno otežava ili u potpunosti onemogućava zapošljavanje i ostvarivanje brojnih drugih prava. Stanje dodatno komplikuje ne/mogućnost dobijanja srednjoškolske ili fakultetske diplome sa novim podacima¹⁶

¹⁴ Ginekološko akušerska klinika Narodni front, Klinički centar Srbije, Kliničko bolnički centar Zvezdara i Univerzitetska dečija klinika, sve sa sedištem u Beogradu

¹⁵ Neplanirani prestanak uzimanja hormona osobu može uvesti u menopauzu/andropauzu, uz brojne prateće teškoće.

¹⁶ Zulević (2012) u istraživanju ukazuje na nesklad koji postoji između nivoa obrazovanja ispitanika/

i osobu stavlja u nezavidan položaj na mnogim mestima, uključujući i sam sistem zdravstvene zaštite¹⁷, a neregulisane ostaju i oblasti bračnog i porodičnog života, osiguranja, nasleđivanja itd.

Važnost brze i efikasne promene dokumenata za normalno funkcionisanje u društvu navodi i Transgender Europe (TGEU), krovna trans* organizacija, kroz svoje zalaganje za ustanovljenje procedura za pravno priznavanje pola, a navode i podatak da 73% trans* osoba smatra da bi im jednostavnija procedura pravnog priznavanja rodnog identiteta omogućila prijatniji život (Kohler i sar, 2013). Mada preporuke Komiteta ministara Saveta Evrope (CM/Rec 2010(5)) zahtevaju brzu, transparentnu i dostupnu promenu dokumenata, situacija se značajno razlikuje od zemlje do zemlje. Kako Keler navodi, u 33 evropske zemlje postoje zakonska rešenja kojima je moguće priznavanje rodnog identiteta trans* osoba, dok u 16 zemalja priznanje nije moguće. Međutim, i kad govorimo o pravnom priznanju, zabrinjavajuć je podatak da 24 zemlje (među kojima se nalazi i Srbija) zahtevaju sterilizaciju pre priznavanja, kao i da su za pravno priznavanje neophodni uslovi dobijanje dijagnoze mentalnog poremećaja, invanzivne operacije i nemogućnost ostanka u istoj bračnoj zajednici.

5. ZAKONSKI OKVIR

5.1. Međunarodni i evropski dokumenti

Prava LGBT osoba zasnivaju se na međunarodnim i evropskim obavezama koje regulišu oblast ljudskih prava: *Opštoj deklaraciji o pravima čoveka*, *Konvenciji Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima* i *Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda*, odredbama Evropske unije za zaštitu ljudskih prava, Evropskoj povelji o osnovnim pravima, kao i članovima 6 i 7 Ugovora o Evropskoj uniji. Pored toga, pravo EU kao osnovne principe sadrži princip ravnopravnosti i nediskriminativnost, a slična situacija je i sa sudskom praksom: “Presudama

ca i njihovog radnog statusa. Naime, iako je 54% ispitanika u istraživanju fakultetski obrazovano ili u procesu završavanja fakulteta, a 39% ima završenu srednju školu, čak četvrtina obavlja jednokratne poslove ili radi bez ugovora. Dodatan problem nalazi se u motivaciji za školovanje - u intervjuima se pokazalo da je osnovni motiv za visoko akademsko postignuće strah da će ih porodica odbaciti nakon što progovore o svom rodnom identitetu, tako da žele da povećaju šanse za samostalan život.

¹⁷ Iako održavaju redovan kontakt s endokrinologom i hirurgom, trans* osobe oklevaju da se jave lekaru opšte prakse ili nekom drugom specijalisti zbog straha od njihove negativne reakcije. S druge strane, podaci pokazuju da zdravstveni radnici smatraju da ne poznaju dovoljno ovu tematiku, ali i da najveću socijalnu distancu prikazuju upravo prema trans* osobama (Zulević, 2012).

Evropskog suda pravde u slučajevima diskriminacije transpolnih osoba utvrđeno je da diskriminacija osoba koje nameravaju da se podvrgnu prilagođavanju pola, ili su u procesu prilagođavanja, ili su prošle kroz taj proces, predstavlja diskriminaciju na osnovu pola” (Mršević i sar, 2013).

Od međunarodnih dokumenata koji se fokusiraju na rodni identitet i trans* osobe trebalo bi spomenuti Džogdžakarta principe, Deklaraciju Ujedinjenih nacija o seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu, preporuke Komesara za ljudska prava Saveta Evrope i preporuke Komiteta ministara Saveta Evrope.

Džogdžakarta principe, skup međunarodnih principa zaštite ljudskih prava koji se odnose na seksualnu orijentaciju i rodni identitet, 2006. godine usvaja grupa stručnjaka za međunarodno pravo¹⁸, a naredne godine podržavaju i Ujedinjene nacije. Ovaj dokument podseća da se međunarodno pravo zasniva na ideji univerzalnosti ljudskih prava i apsolutnoj zabrani diskriminaciju u odnosu na puno uživanje svih ljudskih prava. Potpisnici/e Džogdžakarta principa konstatuju da „države moraju preduzeti mere u nastojanju da eliminišu predrasude i običaje zasnovane na ideji o inferiornosti ili superiornosti jednog pola, ili stereotipnim ulogama muškarca i žene“. U ovom dokumentu podvlači se da sve osobe imaju pravo da slobodno i odgovorno odlučuju o svim pitanjima koja se odnose na njihovu seksualnost, uključujući i seksualno i reproduktivno zdravlje, bez pritiska, prinuda, diskriminacije i nasilja. Ova napomena posebno je važna za pitanje odnosa prema medicinskim procedurama (hormonalnom i hirurškom tretmanu), naročito kad imamo u vidu obaveznost sterilizacije pri procesu hirurškog usklađivanja pola, kao i neophodnost završetka trijadne terapije kako bi se mogla izvršiti promena oznake pola i imena u ličnim dokumentima, kakva je trenutna praksa u Srbiji. Ovo pravo dodatno se naglašava i u trećem principu, koji kaže da „nijedna osoba neće biti prisiljena da se podvrgne medicinskim procedurama, uključujući i hiruršku promenu pola, sterilizaciju ili hormonalnu terapiju, kao uslov za zakonsko priznavanje svog rodnog identiteta.“ Pored toga, Džogdžakarta principi posebnu pažnju daju *pravu na priznavanje pred zakonom*, koje podseća da rodni identitet svake osobe predstavlja sastavni deo njene ličnosti, kao i da pripada jednom od osnovnih aspekata samoodređenja, dostojanstva i slobode.

Pored toga, treba podsetiti da je Srbija potpisala **Deklaraciju Ujedinjenih nacija o seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu (2008)**, kojom se osuđuju

¹⁸ Među kojima se nalaze stručnjaci za ljudska prava, sudije, akademici, bivši Visoki komesar Ujedinjenih nacija za ljudska prava i predstavnici nevladinih organizacija.

nasilje, uznemiravanje, diskriminacija, isključivanje, stigmatizacija i predrasude zasnovane na seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu, a koje podrivaju lični identitet i dostojanstvo osobe i osuđuju ubistva i pogubljenja, arbitrarna hapšenja i uskraćivanje ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava po ovom osnovu. Takođe, Srbija je potpisnica i Zajedničke izjave o okončanju nasilja i kršenja ljudskih prava zasnovanih na seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu (22. mart 2011, Ženeva).

Komesar za ljudska prava Saveta Evrope navodi da je pitanje ljudskih prava trans* osoba dugo bilo “ignorirano i zapostavljano (...). Transrodne osobe doživljavaju visok stepen diskriminacije, netolerancije i direktnog nasilja. Njihova ljudska prava se krše, uključujući i pravo na život, pravo na fizički integritet i pravo na zdravlje” (Komesar za ljudska prava Saveta Evrope, 2009, str. 5). U svojim preporukama on zahteva promenu međunarodnih standarda u oblasti ljudskih prava i eksplicitnu zabranu diskriminacije po osnovu rodnog identiteta u nacionalnim antidiskriminacionim pravnim aktima; razvijanje brzih i transparentnih procedura za promenu imena i oznake pola u svim dokumentima; zabranu sterilizacije i drugih prinudnih medicinskih tretmana kao uslov za pravno priznavanje rodnog identiteta osobe; dostupnost procedura za usklađivanje pola; uklanjanje zabrane ostanka u bračnoj zajednici; uključivanje trans* osoba u procese donošenja odluka koje se odnose na njih; edukaciju o trans* identitetima različitih profesionalaca i opšte javnosti itd.

Preporuke **Komiteta ministara Saveta Evrope CM/Rec2010/5** zasnivaju se na tumačenju Evropske konvencije o ljudskim pravima u presudama Evropskog suda za ljudska prava. U njima se, između ostalog, zahteva preduzimanje mera kojima će se omogućiti *brza, transparentna i pristupačna promena podataka u dokumentima* sa ciljem ostvarivanja punog pravnog priznanja identiteta osobe u svim oblastima života; preispitivanje postojećih procedura i izbacivanje onih koje su nasilne prema trans* osobama, a posebno se naglašava pravo osobe da, nakon pravnog priznanja, može da sklopi brak sa osobom suprotnog pola¹⁹.

¹⁹ Ono što bi svakako predstavljalo naredni korak jeste mogućnost ostanka u braku, kao i sklapanja braka, bez obzira na pol druge osobe.

5.2. Primeri dobre prakse

Organizacija Transgender Europe, u svojoj publikaciji *Pravno priznavanje rodnog identiteta u Evropi*, kao primere dobre sudske prakse navodi ne samo odluke Evropskog suda za ljudska prava, već i odluke sudova u različitim evropskim zemljama: Nemačkoj, Austriji, Švajcarskoj, Francuskoj i Holandiji. Ove odluke odnose se na različite aspekte života trans* osoba, kao što je odluka da za pravno priznavanje rodnog identiteta nisu neophodne medicinske intervencije (Nemačka, Austrija, Švajcarska), omogućavanje osobi da ostane u braku sklopljenom pre započinjanja procesa (Švajcarska, Austrija, Francuska, Nemačka), kao i da dobije potvrde o radu i obrazovanju sa novim podacima (Nemačka, Holandija, ali i Srbija).²⁰

Kada je reč o samim zakonima, neizbežno je pomenuti revolucionarni **argentinski Zakon o rodnom identitetu** (2012. g), koji pravnom priznavanju rodnog identiteta pristupa sa stanovišta ljudskih prava. On predviđa veoma jednostavnu proceduru kojom svako može da promeni ime i oznaku pola u dokumentima i time svakoj trans* osobi omogućava da sama odredi sopstveni rodni identitet. Pored toga, ovaj zakon obezbeđuje zdravstvenu zaštitu trans* osoba tako što predviđa da država finansira hormonalne i hirurške procedure, ali i različite vrste treninga i kozmetičkih intervencija koje su u nekim situacijama neophodne za puno usklađivanje tela s rodnim identitetom.

11. juna 2014. g. **Danski parlament** usvojio je zakon koji trans* osobama omogućava pravno priznavanje rodnog identiteta bez bilo kakve psihološke procene i/ili dobijanja psihijatrijske dijagnoze, kao i bez zahteva za izvođenjem različitih medicinskih i hirurških intervencija i prisilne sterilizacije. Ovo je prvi zakon u Evropi kojim pojedinac postaje jedini donosilac odluke o željenom rodu, bez ikakvih uslova nametnutih od strane države.

5.3. ZAKONSKI OKVIR - SRBIJA

5.3.1. Antidiskriminaciono zakonodavstvo

Kada govorimo o zaštiti od nasilja i diskriminacije po osnovu rodnog identiteta, najznačajniji pravi akti su Ustav Republike Srbije, Krivični zakonik Republike Srbije i Zakon o zabrani diskriminacije.

²⁰ Detaljnije izlaganje ovih odluka nalazi se u publikaciji *Legal Gender Recognition in Europe* (TGEU, 2013).

Ustav Republike Srbije iz 2006. godine u članu 21 propisuje da su pred Ustavom i Zakonom svi jednaki i da svako ima pravo na jednaku zakonsku zaštitu bez diskriminacije. U skladu sa tim je i član 2 stava 1 **Zakona o zabrani diskriminacije**, kojim se kao diskriminacija određuje „neopravdano pravljenje razlike ili nejednako postupanje, odnosno propuštanje (. . .) u odnosu na lica ili članove grupe (. . .), a koje se zasniva na ličnim svojstvima (. . .)“, među kojima se nalazi i rodni identitet. Eksplicitnu zabranu diskriminacije u odnosu na pol ili zbog promene pola zabranjuje član 20 ovog Zakona. Novinu u našem pravnom sistemu predstavljaju dopune **Krivičnog zakonika**, u kome se u delu Posebna okolnost za odmeravanje kazne za krivično delo učinjeno iz mržnje (član 54) navodi: „Ako je krivično delo učinjeno iz mržnje zbog pripadnosti rasi i veroispovesti, nacionalne ili etničke pripadnosti, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta drugog lica, tu okolnost sud će ceniti kao otežavajuću okolnost, osim ako ona nije propisana kao obeležje krivičnog dela“ (Stijelja, 2013).

Međutim, u ostalim zakonskim aktima koji sadrže antidiskriminacione odredbe koje uključuju seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet, zabrana diskriminacije na osnovu rodnog identiteta pojavljuje se znatno ređe od zabrane diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije²¹.

Važno je istaći i **Strategiju prevencije i zaštite od diskriminacije** Kancelarije za ljudska i manjinska prava Republike Srbije. Ova Strategija, koju je Vlada Republike Srbije donela 2013. godine, obuhvata devet najranjivijih društvenih grupa, među kojima se nalaze i LGBT osobe. Ona prepoznaje problem pravnog statusa transpolnih osoba, odnosno priznavanje novostečenog pola i novog imena radi obezbeđivanja pravnog kontinuiteta i eksplicitno navodi da “ne postoje zakonska rešenja koja bi štitila njihova prava i jasno omogućila brzu promenu ličnih dokumenata” (str. 44). U Strategiji se navodi da je dosadašnja neujednačena praksa dovela do toga da transpolnim osobama budu uskraćena brojna druga prava, uključujući i pravo na rad, školovanje, bračne i porodične odnose itd. Strategija predlaže “izmene i dopune postojećeg pravnog okvira koji se odnosi ili primenjuje na ova lica”, dok se u pratećem Akcionom planu zahteva usvajanje Zakona o rodnom identitetu kako bi se regulisao položaj trans* osoba.

²¹ Zabrana na osnovu seksualne orijentacije pominje se u Zakonu o radu, Zakonu o visokom obrazovanju, Zakonu o radiodifuziji, Zakonu o javnom informisanju, Zakonu o mladima, Zakonu o zdravstvenom osiguranju, Zakonu o socijalnoj zaštiti, Zakonu o učeničkom i studentskom standardu; ali se zabrana diskriminacije na osnovu rodnog identiteta nalazi samo u članu 5 Zakona o mladima.

Kada govorimo o zaštiti osnovnih ljudskih prava LGBT osoba u Srbiji, primetna je diskrepanca između samog zakonskog okvira i njegove primene i praćenja. Već smo spominjali istraživanja stavova javnog mnjenja prema LGBT osobama koja ukazuju na visok stepen homofobije (i transfobije), a značajan podatak predstavlja činjenica da je parada ponosa do sad zabranjena čak četiri puta. Nedopustivo je da ne postoje državne statistike o slučajevima diskriminacije i nasilja po osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta (slučajevi se zavode prema vrsti dela, a ne prema motivu), a alarmantan je i nedostatak sistematskog pristupa u ispitivanju efektivnosti postojećih antidiskriminacionih zakona i drugih pravnih akata (Stijelja, 2013; Todorović, 2013). Uz sve teškoće koje trans* osobe dele sa osobama seksualne orijentacije drugačije od heteroseksualne, postojeći zakonski okviri ne prepoznaju specifičnost njihove egzistencije i potrebu za njenim pravnim regulisanjem, čime su trans* osobe gurnute izvan sistema i onemogućene u ostvarivanju brojnih prava koja čak i za LGB osobe nisu pod znakom pitanja²².

5.3.2. Ne/mogućnost promene podataka u dokumentima

U "Analizi pozitivno pravnih propisa koji se tiču transpolnih osoba" (2013), Pavlović izlaže trenutne mogućnosti i ograničenja po pitanju promene podataka u dokumentima s kojima se susreću transpolne osobe u Srbiji²³.

Ukoliko analiziramo pravnu regulativu koja se odnosi na promenu imena u dokumentima (nezavisno od rodnog identiteta osobe), videćemo da Porodični zakon daje pravo na promenu ličnog imena osobi koja je navršila petnaest godina života i koja je sposobna za rasuđivanje, kao i detetu sa navršenih deset godina, uz saglasnost roditelja (odredba 346, stav 1). Zahtev za promenu imena podnosi se opštinskoj upravi na teritoriji na kojoj podnosioc zahteva ima prebivalište, a koja o tome obaveštava nadležnog matičara. Međutim, kada je reč o trans* osobama, opštinski i gradski organi uprava odbijali su da izvrše promenu imena u željeno (ime suprotnog pola) sve dok se ne izvrši promena oznake pola u dokumentima, odnosno do okončanja procesa hirurškog usklađivanja. To u praksi znači da osobe različitih trans* identiteta sve do završetka procesa usklađivanja i promene oznake

²² Trans* osobe mogu biti heteroseksualne, biseksualne i homoseksualne orijentacije, što ih može staviti u situaciju višestruke marginalizacije i diskriminacije.

²³ Kao što smo već više puta ponovili, u Srbiji u ovom trenutku ne postoji mogućnost promene podataka za transrodne osobe i osobe drugi trans* identiteta.

pola u dokumentima mogu da uzimaju samo rodno neutralna imena (Pavlović, 2013).

Kada je reč o propisima koji regulišu promenu oznake pola, Pavlović u svojoj analizi različitih odredbi Zakona o matičnim knjigama zaključuje da "iz citiranih relevantnih odredbi (...) proizlazi da ne postoji jasna instrukcija o tome kako postupati u slučajevima kad transpolna osoba u fazi postoperativnih zahvata traži izmenu oznake pola u izvodu iz matične knjige rođenih" i navodi da je sama praksa veoma raznolika²⁴ (Pavlović, 2013, str. 5).

S druge strane, za razliku od promene oznake pola, procedura za promenu jedinstvenog matičnog broja građana veoma je jasna i predviđena istoimenim zakonom.

Kao ilustraciju problema sa kojima se sreću transpolne osobe prilikom pokušaja promene dokumenata, ali i kao primere dve pozitivne odluke nadležnih organa možemo navesti odluku Ustavnog suda i preporuku Poverenika za zaštitu ravnopravnosti iz 2012. godine.

Žalba Ustavnom sudu podneta je zbog diskriminacije opštinske uprave na osnovu pola, a Ustavni sud je u odluci UŽ-3238/2011 od 8. marta 2012. godine zaključio da je uprava opštine X, donošenjem zaključka o stvarnoj nenadležnosti, propustila da odluči o zahtevima transpolne osobe za promenu podataka o polu i time povredila njegovo pravo na dostojanstvo i slobodan razvoj ličnosti, kao i pravo na poštovanje privatnog života. Za nas je u ovoj odluci važno to što ističe da je opštinska/gradska uprava, odnosno matičar kao ovlašćeno lice, jedini nadležan organ koji može izvršiti upis, a time i promenu podataka u matičnoj knjizi rođenih, venčanih i umrlih, kao i da se dokumentacija druge zdravstvene ustanove o tome da je u njoj nad određenom osobom izvršena hirurška intervencija promene pola ranije upisanog u matičnu knjigu, ne može smatrati nepotpunom.

Drugi važan slučaj je žalba podneta Poverenici za zaštitu ravnopravnosti zbog

²⁴ Pavlović navodi da se postupanja mogu klasifikovati u tri grupe: (1) izmena oznake pola tretira se kao zahtev za ispravku greške u matičnim knjigama, a na osnovu medicinske dokumentacije; (2) opštinske i gradske uprave traže mišljenje nadležnog ministarstva za pitanja uprave, čije je mišljenje da je ovu izmenu moguće izvršiti samo na osnovu pravosnažnog rešenja nadležnog suda donetog u vanparničnom postupku; (3) opštinske/gradske uprave traže mišljenje nadležnog ministarstva za pitanja uprave, koje smatra da je izmenu moguće izvršiti samo na osnovu pravosnažnog rešenja nadležnog suda donetog u vanparničnom postupku, a pošto se sud oglasio apsolutno nenadležnim, i opštinske/gradske uprave čine isto i odbacuju zahtev.

odbijanja Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu da se zbog promene imena, posle promene pola koja je nastupila nakon sticanja diplome, izvrši ispravka diplome i izda nova diploma u kojoj će biti navedeno novo ime te osobe²⁵. Poverenica za zaštitu ravnopravnosti u mišljenju navodi da je time izvršena posredna diskriminacija osobe na osnovu njenog ličnog svojstva - pola, zabranjena članom 7. Zakona o zabrani diskriminacije i preporučuje Pravnom fakultetu da bez odlaganja preduzme sve potrebne mere koje će omogućiti da se M. Đ. i drugim osobama koje su posle sticanja diploma promenile ime zbog promene pola, na njihov zahtev izdaju nove diplome i druge javne isprave čije je izdavanje u nadležnosti fakulteta, u kojima će biti navedeno njihovo novo ime, poštujući domaće i međunarodne standarde u domenu zaštite transpolnih osoba od svih oblika diskriminacije.

6. PREDLOG REŠENJA

Zajednička Radna grupa Poverenika za zaštitu ravnopravnosti i Zaštitnika građana Republike Srbije za analizu propisa od značaja za pravni položaj transpolnih osoba²⁶ kao rezultat svog rada 2013. godine daje spisak od trinaest preporuka namenjenih izmeni i dopuni važećih propisa. Preporuke su dostupne na sajtovima Poverenika i Zaštitnika građana, a ovde ćemo prikazati samo neke od najvažnijih:

- regulisanje promene oznake pola i imena u dokumentima, a u skladu s preporukom Poverenika i odlukom Ustavnog suda;
- ukidanje prakse obavezne sterilizacije transpolnih osoba;
- uključivanje i konsultaciju transrodnih/transpolnih osoba i njihovih organizacija u sve odluke koje se na njih odnose;
- efikasno procesuiranje prijave nasilja nad trans* osobama i javno reagovanje nezavisnih institucija protiv svih javnih politika kojima se umanjuju postojeća prava trans* osoba i onemogućava njihovo usaglašavanje s međunarodnim standardima ljudskih prava;

²⁵ Mišljenje i preporuka Poverenika za zaštitu ravnopravnosti povodom pritužbe M.Đ. protiv Pravnog fakulteta zbog diskriminacije na osnovu pola u oblasti pružanja usluga, del. br. 202, datum 24.2.2012.

²⁶ Zaštitnik građana i Poverenik za zaštitu ravnopravnosti su u junu 2012. godine formirali zajedničku radnu grupu za izradu predloga za izmenu i dopunu propisa u vezi sa pravnim priznavanjem posledica usklađivanja pola. Članovi/ce radne grupe su: dr Zorica Mršević (Institut društvenih nauka), Milan Đurić (Gayten-LGBT), Predrag Šarčević, antropolog i Slavoljupka Pavlović (Gayten-LGBT).

- podrška porodicama trans* osoba.

Radna grupa ističe da je položaj transpolnih osoba moguće urediti izmenama i dopunama većeg broja zakona ili donošenjem jednog sistemskog zakona. Međutim, pošto se prva opcija odnosi na veliki broj zakona (Zakon o matičnim knjigama, Porodični zakon, Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju, Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, Zakon o visokom obrazovanju, Zakon o radu, Pravilnik o radnoj knjižici itd.), jasno je da bi ovakvo rešenje predstavljalo višegodišnji proces, tokom kojeg bi trans* osobe bile ostavljene bez ikakve pravne zaštite. Sa druge strane, donošenjem jednog zakona postiglo bi se sistemsko rešenje problema na kraći, efikasniji i jeftiniji način.

Radna grupa iznosi smernice za izradu samog zakona:

- neophodno je rukovoditi se principom pravnog kontinuiteta identiteta, prava i dužnosti transpolnih osoba;
- neophodno je propisati brze i transparentne procedure u vezi sa promenom imena, JMBG-a i oznake pola trans* osoba u svim dokumentima (i matičnim knjigama);
- neophodno je jasno propisati zabranu diskriminacije,
- neophodno je jamčiti pravo na privatnost (pri čemu podatke o promeni pola u službenim evidencijama treba tretirati kao naročito osetljive podatke);
- neophodno je garantovati trans* osobama koje su u braku i/ili imaju decu pravo na poštovanje njihovog bračnog i porodičnog života na način da zadržavaju prava i obaveze pre započinjanja procesa usklađivanja pola

6.1. Model zakona o rodnom identitetu

Kao neformalni nastavak aktivnosti Radne grupe, Gayten-LGBT 2013. godine kreira **Model zakona o rodnom identitetu**, koji uređuje i štiti prava trans* osoba. Autorke zakona su pravnice Slavoljupka Pavlović, doc. dr Jelena Simić i prof. dr Zorica Mršević, u saradnji sa timom organizacije i trans* osobama - saradnicima/ama i korisnicima/ama usluga ove organizacije. Zakon je u skladu s Ustavom i zakonima Republike Srbije, preporukama Radne grupe, kao i preporukama vodećih

međunarodnih institucija i organizacija - preporukama Komiteta ministara Saveta Evrope, Komesara za ljudska prava Saveta Evrope, Džogdžakarta principima Ujedinjenih nacija i drugim relevantnim dokumentima na čiju primenu se Republika Srbija obavezala, kao i odlukama Suda za ljudska prava.

Cilj zakona je da ubrza i olakša administrativne procese promene dokumenata, odnosno da obezbedi **pravno priznavanje rodnog identiteta**, štiti od diskriminacije i garantuje trans* osobama prava u pogledu rada, zaposlenja, osiguranja, porodičnog i bračnog života. Zakonom se državi predlažu jasne procedure koje će trans* osobama omogućiti pravnu sigurnost i smanjiti zloupotrebe. Ovde posebno treba istaći **pravo na promenu imena, oznake pola i JMBG-a u dokumentima odmah po ustanovljenju trans* identiteta**, odnosno odmah nakon dobijanju dijagnoze transseksualizma. Ovim bi se svim trans* osobama omogućio izlazak iz pravnog vakuuma i to u relativno kratkom periodu (a ne nakon višegodišnjeg procesa usklađivanja tela s rodnim identitetom), što je u skladu sa preporukama međunarodnih organizacija i institucija da pravno priznanje treba da bude brzo, transparentno i dostupno²⁷. S druge strane, zakon uzima u obzir i procenu trenutnog društvenog konteksta u Srbiji, kako bi predloženo rešenje bilo prihvatljivo za sve zainteresovane strane i donosiocice odluka. Naime, zadržavanje dobijanja psihijatrijske dijagnoze kao preduslova za pravno priznanje roda, iako u neskladu sa stavovima vodećih međunarodnih trans* organizacija i argentinskim i danskim zakonima, predstavlja nužnan kompromis s postojećim sistemom zdravstvene zaštite Republike Srbije, kao i bazu za dalje unapređenje prava trans* osoba, uključujući i potpunu deopatologizaciju trans* identiteta.

7. ZAKLJUČAK

Trans* osobe u Srbiji susreću se sa brojnim teškoćama u različitim oblastima života - prilikom pokušaja promene dokumenata, zapošljavanja, ostvarivanja zdravstvene zaštite, tokom obrazovanja, u bračnom i porodičnom životu itd. Pored toga, trans* osobe su od detinjstva često izložene odbacivanju, diskriminaciji i različitim oblicima nasilja, što može ostaviti ozbiljne posledice po fizičko i mentalno zdravlje.

Svi podaci ukazuju na to da se kao najveći problem za trans* osobe izdvaja **nepostojanje procedura za pravno priznavanje roda/rodnog identiteta**, koje bi

regulisale promenu imena, oznake pola i JMBG-a u dokumentima. Nepostojanje jasnih procedura u ovoj oblasti trans* osobe stavlja u pravni i životni vakuum i direktno ugrožava njihovu **socio-ekonomsku stabilnost**. Zbog nesklada između opaženog pola i podataka u dokumentima, mogućnost ostvarivanja prava u oblasti rada i zapošljavanja, obrazovanja, socijalne i zdravstvene zaštite, kao i različite uobičajene aktivnosti - boravak u javnom prostoru, socijalizacija, putovanje - značajno su otežane ili u potpunosti onemogućene sve do završetka dugotrajnog, komplikovanog i suštinski pravno neregulisanog procesa promene tih podataka. Na primer, o teškoćama pri zapošljavanju jasno govori i visok stepen nezaposlenosti, kao i angažovanja na privremenim i povremenim poslovima čak i kod fakultetski obrazovanih trans* osoba.

Kada je reč o **zdravstvenoj zaštiti**, danas je situacija značajno bolja u odnosu na period pre 2012. g, ali i dalje postoji značajan prostor za njeno unapređenje. Izmenama i dopunama Zakona o zdravstvenom osiguranju predviđeno je da 65% troškova procesa usklađivanja pola finansira obavezno zdravstveno osiguranje; međutim, iskustvo pokazuje da je potrebna veća transparentnost i bolja komunikacija između lekara i samih trans* osoba. Takođe, ovim nije rešeno pitanje finansiranja hormonalne terapije koja se uzima doživotno, kao i česte nestašice hormona na tržištu. Pored toga, mada nije zakonski uređena, postojeća praksa omogućava promenu podataka u dokumentima tek nakon završetka (višegodišnjeg) procesa usklađivanja pola, čime se pravni i životni vakuum u kome se trans* osobe nalaze dodatno produžava.

Relevantni međunarodni dokumenti, kao i preporuke vodećih trans* organizacija, zahtevaju uspostavljanje **brzih, transparentnih i jasnih procedura za pravno priznavanje rodnog identiteta**. Najefikasniji način za primenu ovih preporuka jeste usvajanje jednog sistemskog zakona kojim bi se uredila i zaštitila prava trans* osoba. Ovaj zakon trebalo bi da trans* osobama garantuje zaštitu od diskriminacije, brzu, transparentnu i jasnu proceduru za promenu podataka u dokumentima i ostvarivanje prava iz oblasti zdravstvene zaštite, rada i zapošljavanja, osiguranja i bračnog i porodičnog života. Takođe, ovim zakonom bi se podaci u vezi sa pravnim priznajem rodnog identiteta tretirali kao posebno osetljivi podaci. Usvajanje Zakona o rodnom identitetu predstavljalo bi prvi korak ka rešavanju izuzetno teškog položaja trans* osoba u Srbiji, koje je neophodno što pre započeti.

²⁷ Preporuke CM/Rec(2010)5, Jogjakarta principi, preporuke organizacije TGEU itd.

8. PREPORUKE

- Usvajanje sistemskog zakona kojim bi se uredila i zaštitila prava trans* osoba i koji bi propisivao brzu, jasnu i transparentnu proceduru za pravno priznanje rodnog identiteta i regulisao prava trans* osoba u oblasti rada i zapošljavanja, obrazovanja, zdravstvene zaštite, bračnog i porodičnog života itd.
- Uključivanje troškova hormonalne terapije za trans* osobe na teret obaveznog zdravstvenog osiguranja.
- Regulisanje pitanja kontinuirane dostuposti hormonalne terapije za trans* osobe putem državnog subvencionisanja proizvodnje hormonskih preparata ili izdavanja dozvola za njihov uvoz iz inostranstva.

Reference:

1. AMNESTY INTERNATIONAL (2012) The state decides who I am. Lack of legal gender recognition for transgender people in Europe. London: Amnesty international Ltd.
2. CeSID (2012) Izveštaj o istraživanju javnog mnjenja "Odnos građana prema diskriminaciji u Srbiji. Poverenik za zaštitu ravnopravnosti.
3. CeSID, 2013, Izveštaj o istraživanju javnog mnjenja "Odnos građana prema diskriminaciji u Srbiji, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti.
4. COLEMAN, E. et al. (2012) Standards of Care for the health of Transexual, Transgender and Gender-Nonconforming People (7th version). The World Professional Association for Transgender Health.
5. Commissioner for Human Rights (2009) Human rights and gender identity. Strasbourg: Office of Commissioner for Human Rights Council of Europe.
6. COUNCIL OF EUROPE (2010) Recommendation CM/Rec (2010)5 of the Committee of Ministers to member states on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity.
7. ĐURIĆ, M. (2013) Analiza položaja transpolnih osoba u Srbiji u vezi sa ostvarivanjem ličnih i drugih prava. Beograd: Poverenik za zaštitu ravnopravnosti i Zaštitnik građana Republike Srbije.
8. Džogdžakarta principi: principi primene Zakona o međunarodnim ljudskim pravima vezanim za seksualnu orijentaciju i rodni identitet (2012) Smederevo: Regionalni info centar.
9. ILGA EUROPE (2014) Denmark Becomes the First European Country to Allow Legal Change of Gender Without Clinical Diagnosis. (Online) Dostupno na http://www.ilga-europe.org/home/news/for_media/media_releases/denmark_becomes_the_first_european_country_to_allow_legal_change_of_gender_without_clinical_diagnosis (Pristupljeno: 12. jun 2014).
10. KOHLER, R., RECHER, A. and EHRT, J. (2013) Legal Gender Recognition in Europe. Transgender Europe.

11. Krivični zakonik, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012 i 104/2013.
12. Ministarstvo zdravlja (2012) Rešenje o obrazovanju Republičke stručne komisije za lečenje transrodnih poremećaja br: 119-01-133/2012-20. Beograd.
13. Mišljenje i preporuke Poverenika za zaštitu ravnopravnosti 297/2011, del. br. 202 od 24.2.2012. na pritužbu M. Đ. protiv Pravnog fakulteta zbog diskriminacije na osnovu pola u oblasti pružanja usluga.
14. MRŠEVIĆ, Z., PAVLOVIĆ, S., ĐURIĆ, M. i ŠARČEVIĆ, P. (2013) Preporuke zajedničke radne grupe Poverenika za zaštitu ravnopravnosti i Zaštitnika građana za analizu propisa od značaja za pravni položaj transpolnih osoba. Beograd: Poverenik za zaštitu ravnopravnosti i Zaštitnik građana Republike Srbije.
15. National Center for Transgender Equality (2014) Transgender Terminology.
16. PAVLOVIĆ, S. (2013) Analiza pozitivno pravnih propisa koji se tiču transpolnih osoba, Beograd, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti i Zaštitnik građana Republike Srbije.
17. Porodični zakon, Sl. glasnik RS, 18/05 i 72/11.
18. Poslovnik o radu Republičke stručne komisije za lečenje transrodnih poremećaja (2012). Beograd: Službeni glasnik.
19. PROTIĆ, Đ. (ur.), (1992) ICD-10 Klasifikacija mentalnih poremećaja i poremećaja ponašanja. Klinički opisi i dijagnostička iskustva. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
20. RFZO (2012) Pravilnik o izmenama i dopunama pravilnika o načinu i postupku ostvarivanja prava iz obaveznog zdravstvenog osiguranja.
21. SLATE (2014). Trans what does it mean and where did it come from. (Online) Dostupno na http://www.slate.com/blogs/outward/2014/01/10/trans_what_does_it_mean_and_where_did_it_come_from.html (Pristupljeno 1.6.2014).
22. Standardi za zdravstvenu zaštitu koja se obezbeđuje iz sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja u postupku promene pola iz medicinskih razloga, usvojeni na drugoj sednici Republičke stručne komisije za lečenje transrodnih poremećaja (5. jun 2012) (dobijeni kao odgovor Ministarstvu zdravlja Republike Srbije broj 500-01-1532/2012-14 od 19.10.2012. godine na upit organizaciji Gayten-LBGT).
23. STIJELJA, I., VUJIĆ, K. i dr. (2013) Ravnopravnost - regulativa i realnost. Beograd: Komitet pravnika za ljudska prava.
24. TGEU (2013) Argentina Gender Identity Law. (Online) Dostupno na http://www.tgeu.org/Argentina_Gender_Identity_Law (Pristupljeno: 8. jun 2014).
25. TODOROVIĆ, D. (ur.) (2013) Izveštaj o implementaciji Preporuke CM/Rec (2010)5 Komiteta ministara zemljama članicama o merama za borbu protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta u Srbiji. Beograd: Labris - organizacija za lezbejska ljudska prava.
26. Ustav Republike Srbije, Sl. glasnik RS, 83/06.
27. Ustavna žalba zbog propuštanja državnog organa da odluči o zahtevu podnosioca ustavne žalbe za promenu podataka o polu, Ustavni sud, predmet UŽ-3238/2011, od 8.3.2012.
28. VUJOVIĆ, S. (2010) Molba za izmenu člana 61.12 Zakona o zdravstvenom osiguranju - Medicinsko obrazloženje. Beograd.
29. WHITTLE, S., TURNER, L. and AL-ALAMI, M. (2007) Engendered penalties: Transgender and Transsexual People's Experiences of Inequality and Discrimination. London: Press For Change.
30. WIKISOURCE (2011). UN declaration on sexual orientation and gender identity. (Online) Dostupno na http://en.wikisource.org/wiki/UN_declaration_on_sexual_orientation_and_gender_identity (Pristupljeno 6.6.2014).
31. Zakon o mladima, Sl. glasnik RS, br. 50/2011.
32. Zakon o radiodifuziji. Sl. glasnik RS, 42/2002, 97/2004, 76/2005, 79/2005 - dr. zakon, 62/2006, 85/2006, 86/2006 - ispr. i 41/2009).
33. Zakon o radu, Sl. glasnik RS, 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014
34. Zakon o socijalnoj zaštiti, Sl. glasnik RS, 24/2011.

35. Zakon o učeničkom i studentskom standardu, Sl. glasnik RS, 18/2010 i 55/2013.
36. Zakon o visokom obrazovanju, Sl. glasnik RS, 76/2005, 100/2007, 97/2008, 44/2010, 93/2012, 89/2013.
37. Zakon o zabrani diskriminacije, Sl. glasnik RS, br. 22/2009.
38. Zakon o zdravstvenom osiguranju, Sl. glasnik RS, 107/2005, 109/2005 - ispr., 57/2011, 110/2012 - odluka US i 119/2012.
39. ZULEVIĆ J. (2012) Istraživanje problema transeksualnih osoba u sferama školstva, rada i zapošljavanja, zdravstvene zaštite i državne administracije. Beograd: Gayten-LGBT.

Mada se operacije usklađivanja pola u Srbiji obavljaju od 1989. godine, pravni položaj trans* osoba do danas nije regulisan.

Nekoliko meseci nakon što je Radna grupa za analizu propisa od značaja za transpolne osobe Poverenika za zaštitu ravnopravnosti i Zaštitnika građana Republike Srbije, u čijem sastavu su se nalazili/e i članovi/ce organizacije Gayten-LGBT, predstavila preporuke za regulisanje položaja transpolnih osoba u Srbiji, organizacija Gayten-LGBT inicirala je pisanje **Modela zakona o rodnom identitetu sa stručnim obrazloženjem**. Model zakon je prvi put predstavljen javnosti u novembru 2013. godine.

Cilj Modela zakona o rodnom identitetu je da ubrza i olakša administrativne procese promene dokumenata, odnosno da obezbedi **pravno priznavanje rodnog identiteta**, štiti od diskriminacije i garantuje trans* osobama prava u pogledu rada, zaposlenja, osiguranja, porodičnog i bračnog života. Modelom zakona se državi predlažu jasne procedure koje će trans* osobama omogućiti pravnu sigurnost i smanjiti zloupotrebe. Kad je reč o pravnom priznanju rodnog identiteta, osnovni pomak u odnosu na postojeću neregulisanu praksu predstavlja mogućnost promene podataka u dokumentima odmah po ustanovljenju trans* identiteta. Pored toga što prati preporuke relevantnih međunarodnih organizacija, model se zasniva na proceni trenutnog društvenog konteksta u Srbiji, kako bi predloženo rešenje bilo prihvatljivo za sve zainteresovane strane i donosiocce odluka. Autorke zakona su pravnice i aktivistkinje Slavoljupka Pavlović, doc. dr Jelena Simić i prof. dr Zorica Mršević, u saradnji sa članovima/ca i saradnicima/ama organizacije Gayten-LGBT.

Model zakona o rodnom identitetu sa stručnim obrazloženjem nalazi se na sajtu organizacije Gayten-LGBT **www.transserbia.org**.

MODEL ZAKONA

ZAKON O RODNOM IDENTITETU

OSNOVNE ODREDBE

PREDMET ZAKONA

Član 1.

Ovim zakonom uređuju se pravo na izražavanje rodnog identiteta, zabrana diskriminacije po osnovu rodnog identiteta, prava lica sa rodnom disforijom, način ostvarivanja i način zaštite tih prava, obrazovanje i vođenje evidencije lica kojima je izvršena oznaka promene pola u dokumentima, nadzor nad sprovođenjem ovog zakona, kao i druga pitanja u vezi sa pravima i dužnostima lica sa rodnom disforijom.

NAČELA

Član 2.

Ovaj zakon zasniva se na načelima:

1. Poštovanja ljudskih prava i dostojanstva lica čiji rodni identitet nije u skladu sa binarnom rodnom podelom uloga i lica sa rodnom disforijom;
2. Zabrane diskriminacije lica čiji rodni identitet nije u skladu sa binarnom rodnom podelom uloga i lica sa rodnom disforijom;
3. Uključenosti lica čiji rodni identitet nije u skladu sa binarnom rodnom podelom uloga i lica sa rodnom disforijom u sve sfere društvenog života na ravnopravnoj osnovi;

4. Uključenosti lica čiji rodni identitet nije u skladu sa binarnom rodnom podelom uloga i lica sa rodnom disforijom u sve procese u kojima se odlučuje o njihovim pravima i obavezama.
5. Pravne relevantnosti novostečenog roda lica koja su u procesu ili su prošla kroz hormonsko-hirurški tretman, odnosno rodnog identiteta lica sa rodnom disforijom;
6. Kontinuiteta ličnih prava i obaveza lica čiji rodni identitet nije u skladu sa binarnom rodnom podelom uloga i lica s rodnom disforijom.

POJMOVI

Član 3.

U ovom zakonu:

- Izraz „rod“ je pojam koji označava društveno uspostavljene uloge, položaje i statute žena i muškaraca u javnom i privatnom životu, a iz kojih usled društvenih, kulturnih i istorijskih razlika proističe diskriminacija zasnovana na biološkoj pripadnosti određenom polu;
- Izraz „rodni identitet“ označava unutrašnji i lični doživljaj lica na koji ono shvata svoj rod i koji može, ali ne mora da se poklapa sa polom pripisanim po rođenju, uključujući tu i lični doživljaj sopstvenog tela, kao i druge načine rodnog izražavanja, kao što su odevanje, način govora, gestikulacija i slično;
- Izraz „transeksualizam“ ili „rodna disforija“ (u daljem tekstu: rodna disforija) označava osećaj dubokog, unutrašnjeg nesklada između biološkog pola lica i njegovog rodnog identiteta, utvrđen od strane lekara psihijatrijske struke, koji se može, ali ne mora otklanjati medicinskim putem (hormonsko-hirurški tretman);
- Izrazi „lice“ i „svako“ označavaju onog ko boravi na teritoriji Republike Srbije ili na teritoriji pod njenom jurisdikcijom, bez obzira na to da li je državljanin

Republike Srbije, neke druge države ili je lice bez državljanstva;

- „Evidencija lica kojima je izvršena oznaka promene pola u dokumentima“ jeste zbirka podataka o ličnosti koju vodi ministarstvo nadležno za poslove državne uprave, a koja sadrži podatke o svim licima čija oznaka pola je promenjena u matičnim knjigama i drugim javnim ispravama.
- Izraz „organ javne vlasti“ je državni organ, organ teritorijalne autonomije, organ lokalne samouprave, kao i organizacija kojoj je povereno vršenje javnih ovlašćenja.
- Izraz „binarna rodna podela uloga“ je podela po kojoj se ljudi dele isključivo na dva pola, muški i ženski, i na njima definisane rodne identitete i uloge muškarca i žene.
- Izraz „interseks osoba“ je opšti pojam koji se koristi za osobu rođenu sa reproduktivnom, ili anatomijom polnih organa koja nije u skladu sa tipičnim definicijama muškog ili ženskog.
- Izraz „drugo“ označava ono lice koje se u matičnoj knjizi u rubrici oznaka pola označi kao rodno neodređeno lice, terminom „drugo“.

Svi pojmovi koji se koriste u ovom zakonu u muškom rodu obuhvataju iste pojmove u ženskom rodu.

PRAVO NA SLOBODAN RAZVOJ LIČNOSTI

Član 4.

Svako ima pravo na slobodan razvoj ličnosti i slobodno izražavanje i priznanje rodnog identiteta, bez obzira na to da li je to u skladu sa binarnom rodnom podelom uloga.

ZABRANA DISKRIMINACIJE

Član 5.

Svako je dužan da poštuje rodni identitet drugog lica.

Zabranjeni su svi oblici diskriminacije po osnovu rodnog identiteta ili rodne disforije.

Organi javne vlasti dužni su da poštuju rodni identitet i dostojanstvo lica sa rodnom disforijom, kada odlučuju o njihovim pravima i obavezama.

PRAVA LICA SA RODNOM DISFORIJOM

PRAVO NA ZDRAVSTVENU ZAŠTITU IZ SREDSTAVA FONDA OBAVEZNOG ZDRAVSTVENOG OSIGURANJA

Član 6.

Lice sa rodnom disforijom ima pravo na zdravstvene usluge kojima se otklanja nesklad između njegovog biološkog pola i rodnog identiteta iz sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja, u skladu sa propisima kojima se uređuje zdravstveno osiguranje.

PRAVO NA OBAVEŠTENJE I PRISTANAK

Član 7.

Lice sa rodnom disforijom ima pravo da slobodno odlučuje o svemu što se tiče njegovog života i zdravlja.

Bez pristanka lica sa rodnom disforijom ne sme se nad njim preduzeti nikakva medicinska mera.

Nadležni zdravstveni radnik je dužan da blagovremeno pruži potrebno obaveštenje licu koje želi hiruškim putem prilagoditi biološki pol svom rodnom identitetu, kako bi donelo odluku da pristane ili ne pristane na predloženu medicinsku meru.

Obaveštenje obuhvata: kratak opis, cilj i korist od predložene medicinske mere, vreme trajanja i moguće posledice preduzimanja, odnosno nepreduzimanja predložene medicinske mere; vrstu i verovatnoću mogućih rizika, bolne i druge sporedne ili trajne posledice, kao i sve druge informacije koje su od značaja za donošenje odluke o pristanku na predloženu medicinsku meru.

Nadležni zdravstveni radnik, dužan je da informaciju o pruženom obaveštenju upiše u medicinsku dokumentaciju.

ZABRANA STERILIZACIJE

Član 8.

Licu sa rodnom disforijom koje je odlučilo hiruškim putem prilagoditi biološki pol svom rodnom identitetu, ne smeju se bez njegovog pisanog pristanka otkloniti reproduktivni organi.

U medicinsku dokumentaciju nadležni zdravstveni radnik upisuje podatak o pristanku lica sa rodnom disforijom na predloženu medicinsku meru ukidanje reproduktivnih organa, odnosno o odbijanju te mere.

PRAVO NA ZAŠTITU PODATAKA O LIČNOSTI

Član 9.

Podaci o ličnosti koji se odnose na rodnu disforiju i postupak otklanjanja nesklada između biološkog pola i rodnog identiteta predstavljaju naročito osetljive podatke o ličnosti.

Podaci iz stava 1. ovog člana mogu se obrađivati samo u skladu sa odredbama ovog zakona ili na osnovu pismenog pristanka lica na koje se podaci odnose.

PRAVO NA PROMENU DOKUMENATA

Član 10.

Lice sa rodnom disforijom ima pravo da promeni oznaku pola i lično ime u svim ličnim dokumentima.

PROMENA OZNAKE POLA

Član 11.

Lice sa rodnom disforijom ima pravo da zahteva promenu oznake pola u matičnoj knjizi rođenih.

Odluku o zahtevu iz stava 1. ovog zakona u prvom stepenu donosi opštinska uprava, odnosno gradska uprava, odnosno gradska uprava grada Beograda.

Uz zahtev za promenu oznake pola u matičnoj knjizi rođenih, podnosi se i mišljene lekarske komisije sastavljene od najmanje tri člana, obrazovane u skladu sa propisima kojim se uređuje zdravstvena zaštita i zdravstveno osiguranje, kojim je ustanovljeno da kod lica koje zahteva promenu oznake pola postoji rodna disforija.

Mišljenje lekarske komisije iz stava 3. ovog zakona daje se na obrascu, koji sadrži sledeće podatke: ime i prezime lica koje zahteva promenu oznake pola, adresu prebivališta, jedinstveni matični broj građanina, lični broj osiguranika dodeljen u skladu sa propisima o zdravstvenom osiguranju, podatak da je kod lica ustanovljeno postojanje rodne disforije uz oznaku dijagnoze prema međunarodnoj klasifikaciji bolesti, kao i potpis svih članova komisije.

Opštinska uprava, odnosno gradska uprava, odnosno gradska uprava grada Beograda dužna je odluku o zahtevu za promenu oznake pola u matičnoj knjizi rođenih doneti u roku od pet radnih dana.

Prilikom donošenja odluke o zahtevu za promenu oznake pola u matičnoj knjizi

rođenih, zabranjeno je tražiti da lice koje je podnelo zahtev obavlja dodatne medicinske preglede.

Konačno i izvršno rešenje kojim se usvaja zahtev za promenu pola opštinska uprava, odnosno gradska uprava, odnosno gradska uprava grada Beograda, dužna je dostaviti nadležnom ministarstvu radi upisa u evidenciju lica kojima je izvršena oznaka promene pola u dokumentima.

Prilikom izdavanja novog izvoda iz matične knjige rođenih zabranjeno je stavljati naznaku da je izvršena promena oznake pola u matičnoj knjizi rođenih.

U postupku odlučivanja o zahtevu za promenu oznake pola shodno se primenjuju odredbe zakona o matičnim knjigama, ako ovim zakonom nije drukčije određeno.

Član 11a

Roditelji deteta rođenog sa neodređenim genitalijama (interseks osobe), imaju pravo da se u matičnoj knjizi rođenih, u rubrici oznaka pola, pol deteta označi neutralno, terminom „drugo“.

Skraćenica za termin „drugo“ u ispravama je „D“.

U roku od tri godine od dana sticanja punoletstva dete ima pravo da se u rubrici oznaka pola, pol označi kao muški ili ženski, s tim što može zadržati i oznaku pola „drugo“.

Svaki organ javne vlasti je dužan da na osnovu izvoda iz matične knjige rođenih u kom je upisana oznaka pola „drugo“, izda licu novu ispravu koja se odnosi na to lice, a u kojoj će stajati oznaka pola „drugo“.

EVIDENCIJA LICA KOJIMA JE IZVRŠENA OZNAKA PROMENE POLA U DOKUMENTIMA

Član 12.

Evidenciju lica kojima je izvršena oznaka promene pola u dokumentima (dalje:

evidencija), vodi ministarstvo nadležno za poslove državne uprave.

Evidencija sadrži sledeće podatke: ime i prezime lica pre promene oznake pola, ime i prezime lica nakon promene oznake pola, oznaka pola pre i nakon otklanjanja nesklada između biološkog pola i rodnog identiteta, prethodni jedinstveni matični broj građanina i novi matični broj građanina, ime oba roditelja, datum i mesto rođenja, adresu prebivališta, broj svih odluka na osnovu kojih su izvršeni upisi u Evidenciju sa označenjem organa koji ih je doneo.

Podaci iz Evidencije se mogu dati tužilaštvu radi vođenja krivičnog postupka za krivična dela za koja se goni po službenoj dužnosti; sudovima radi vođenja sudskih postupaka; organima nadležnim za vođenje biračkih spiskova radi utvrđivanja identiteta birača i sprečavanja zloupotreba u izbornom procesu; a drugim licima i organima samo uz pisanu saglasnost lica na koje se podaci odnose.

Podaci iz Evidencije, kao i dokumentacija na osnovu koje je izvršen upis u Evidenciju čuva se trajno.

Način vođenja Evidencije bliže propisuje ministar nadležan za poslove državne uprave.

PROMENA IMENA

Član 13.

Lice sa rodnom disforijom ima pravo da promeni ime u skladu sa svojim rodnim identitetom.

Zahtev se dostavlja nadležnom organu u skladu sa propisima koji regulišu lično ime. Uz zahtev za promenu ličnog imena dostavlja se i mišljene lekarske komisije iz člana 11. stav 4. ovog zakona.

Nadležni organ odluku o promeni imena dužan je doneti u roku od pet radnih dana, u skladu sa propisima koji regulišu lično ime.

Zabranjeno je da organ koji odlučuje o promeni imena uslovljava lice koje menja ime obavezom da uzme rodno neutralno ime.

Konačno i izvršno rešenje kojim se menja lično ime lica nadležni organ dužan je dostaviti nadležnom ministarstvu radi upisa u Evidenciju.

PROMENA JEDINSTVENOG MATIČNOG BROJA GRAĐANINA

Član 14.

Lice sa rodnom disforijom ima pravo na promenu jedinstvenog matičnog broja građanina.

Zahtev se dostavlja nadležnom organu u skladu sa propisima koji uređuju jedinstveni matični broj građanina, uz koji se obavezno dostavlja konačno i izvršno rešenje nadležnog organa kojim je usvojen zahtev za promenu pola u matičnoj knjizi rođenih, novi izvod iz matične knjige rođenih i konačno i izvršno rešenje nadležnog organa kojim je promenjeno ime lica.

Organ nadležan za odlučivanje o zahtevu iz stava 2. ovog rešenja dužan je da odredi novi jedinstveni matični broj građanina u roku od tri dana od dana prijema zahteva.

Nadležni organ za određivanje jedinstvenog matičnog broja građanina dužan je matični broj građanina lica o čijem je zahtevu odlučeno dostaviti nadležnom ministarstvu radi upisa u Evidenciju.

PROMENA POLA U DRUGIM LIČNIM DOKUMENTIMA

Član 15.

Lice sa rodnom disforijom, koje je upisano u Evidenciju ima pravo na promenu oznake pola, imena i jedinstvenog matičnog broja građanina u svim ličnim dokumentima (lična karta, putna isprava, vozačka dozvola, radnja knjižica, zdravstvena knjižica, diplome i druga uverenja o stečenom obrazovanju i stručnoj spremi i dr.).

Uz zahtev za promenu podataka o ličnosti iz stava 1. ovog zakona, lice podnosi nadležnom organu potvrdu iz Evidencije koju izdaje nadležno ministarstvo, a u kojoj je navedeno da je lice upisano u Evidenciju i podaci iz člana 12. stav 2. ovog zakona.

Nadležno ministarstvo dužno je u roku od tri dana od dana prijema zahteva izdati potvrdu iz stava 2. ovog člana.

Nova lična dokumenta nadležni organ dužan je izdati najkasnije u roku od trideset dana od dana prijema zahteva za izdavanje nove lične isprave.

Ukoliko lice zahteva izdavanje nove diplome ili drugih uverenja o stečenom obrazovanju i stručnoj spremi, odnosno zahteva izdavanje nove radne knjižice, dužno je nadležnom organu vratiti originale ličnih isprava čija izmena se traži.

PRAVA IZ RADNOG ODNOSA

Član 16.

Zaposleno lice sa rodnom disforijom koje je u procesu otklanjanja nesklada između biološkog pola i rodnog identiteta, ne sme trpeti negativne posledice u pogledu prava i obaveza iz radnog odnosa s obzirom na rodnu disforiju.

Ukoliko zaposleno lice dobije otkaz ugovora o radu ili su mu uskraćena ili ograničena prava iz radnog odnosa, a učini verovatnim da je tuženi izvršio akt diskriminacije po osnovu rodne disforije ili rodnog identiteta koji nije u skladu sa binarnom rodnom podelom uloga, teret dokazivanja da nije bilo diskriminacije po tom osnovu je na tuženom poslodavcu.

PRAVO NA PENZIJSKO OSIGURANJE

Član 17.

Lice kome je promenjena oznaka pola u ličnim dokumentima uslove za penziju

ostvaruje po svom novostečenom polu, u skladu sa propisima koji regulišu penzijsko i invalidsko osiguranje.

PRAVO NA BRAČNI I PORODIČNI ŽIVOT

Član 18.

Lice kome je promenjena oznaka pola u ličnim dokumentima ima pravo da zaključi brak.

Roditelj sa rodnom disforijom ima sva prava i obaveze prema detetu, koje je imao pre utvrđivanja postojanja rodne disforije.

Organi starateljstva i drugi državni organi dužni su da pruže svu potrebnu pomoć porodici u kojoj roditelj otklanja nesklad između biološkog pola i rodnog identiteta, da bi porodica nastavila funkcionisati, uz poštovanje najboljeg interesa deteta.

Sama činjenica postojanja rodne disforije kod roditelja ne sme negativno uticati na odluku nadležnog organa o vršenju roditeljskog prava i starateljstvu nad detetom.

IMOVINSKA I DRUGA PRAVA

Član 19.

Lice kome je promenjena oznaka pola u ličnim dokumentima zadržava sva stvarnopravna, obligacionopravna, nasledna i druga imovinska prava; autorska prava, prava intelektualne svojine, kao i sva druga prava koja su vezana za ličnost, kao da promene oznake pola u ličnim dokumentima nije ni bilo.

NADZOR

Član 20.

Nadzor nad sprovođenjem ovog zakona i propisa donetih za sprovođenje ovog zakona vrši nadležno ministarstvo.

KAZNENE ODREDBE

Član 21.

Novčanom kaznom u iznosu od 10,000 dinara kazniće se:

1. Nadležni zdravstveni radnik koji u medicinsku dokumentaciju ne unese odgovarajuću informaciju, suprotno odredbi člana 7. stav 5. ovog zakona;
2. Odgovorno lice u opštinskoj upravi, odnosno gradskoj upravi, odnosno gradskoj upravi grada Beograda, koje ne dostavi konačno i izvršno rešenje kojim se usvaja zahtev za promenu pola, suprotno odredbi člana 11. stav 7. ovog zakona;
3. Odgovorno lice u nadležnom organu koje konačno i izvršno rešenje kojim se menja lično ime lica ne dostavi nadležnom ministarstvu radi upisa u Evidenciju, suprotno odredbi člana 13. stav 5. ovog zakona;
4. Odgovorno lice u organu nadležnom za određivanje jedinstvenog matičnog broja građanina, ukoliko novi matični broj građanina lica o čijem je zahtevu odlučeno ne dostaviti nadležnom ministarstvu radi upisa u Evidenciju; suprotno odredbi člana 14. stav 4. ovog zakona;
5. Odgovorno lice u ministarstvu nadležnom za poslove uprave, ukoliko licu ne izda potvrdu iz Evidencije u roku od tri dana od dana prijema zahteva, suprotno odredbi člana 15. stav 3. ovog zakona.

Član 22.

Novčanom kaznom u iznosu od 20,000 dinara do 150,000 dinara kazniće se fizičko lice, odnosno odgovorno lice u pravnom licu, državnom organu, organu teritorijalne autonomije i jedinice lokalne samouprave ako:

1. U medicinskoj dokumentaciji ne postoji pisani pristanak lica sa rodnom disforijom na predloženu medicinsku meru, suprotno odredbama člana 8. ovog zakona;
2. u roku od od pet radnih dana, po prijemu urednog zahteva, ne donese

odluka o zahtevu za promenu oznake pola u matičnoj knjizi rođenih; suprotno odredbi člana 11. stav 5. ovog zakona;

3. zahteva od lica koje je podnelo zahtev da obavi dodatne medicinske preglede; suprotno odredbi člana 11. stav 6. ovog zakona;
4. u izvodu iz matične knjige rođenih stavi naznaku da je izvršena promena oznake pola u matičnoj knjizi rođenih, suprotno odredbi člana 11. stav 8. ovog zakona;
5. podatke iz Evidencije obrađuje suprotno odredbi člana 12. stav 3. ovog zakona;
6. u roku od pet radnih dana, po prijemu urednog zahteva, ne donese odluka o promeni imena; suprotno odredbi člana 13. stav 5. ovog zakona;
7. u roku od tri dana od dana prijema urednog zahteva ne odredi novi jedinstveni matični broj građanina, suprotno odredbi člana 14. stav 3. ovog zakona;
8. ako ne izda nova dokumenta u roku od 30 dana od dana prijema urednog zahteva; suprotno odredbi člana 15. stav 4. ovog zakona.

Član 23.

Novčanom kaznom u iznosu od 100,000 dinara do 500,000 dinara kazniće se pravno lice ako ne izda nova dokumenta u roku od 30 dana od dana prijema urednog zahteva; suprotno odredbi člana 15. stav 4. ovog zakona.

PRELAZNE I ZAVRŠNE ODREDBE

Član 24.

Podzakonski akt iz člana 12. stav 5. ovog zakona, ministar je dužan doneti u roku od 90 dana od dana stupanja zakona na snagu.

Član 25.

Ovaj zakon stupa na snagu osmog dana od dana objavljivanja u „Službenom glasniku Republike Srbije“.

O B R A Z L O Ž E N J E

Ustavnopravni osnov za donošenje Zakona o rodnom identitetu sadržan je u članu 23. Ustava Republike Srbije, kojim je zajemčeno pravo na dostojanstvo i slobodan razvoj ličnosti, kao i u članu 18. Ustava kojim se jemče ljudska i manjinska prava; a posebno na odredbi da se ljudska i manjinska prava tumače u korist unapređenja vrednosti demokratskog društva, saglasno važećim međunarodnim standardima ljudskih i manjinskih prava, kao i praksi međunarodnih institucija koje nadziru njihovo sprovođenje.

Razlozi neophodnosti donošenja Zakona o rodnom identitetu proizlaze iz Zakona o zabrani diskriminacije, kojim je propisano u članu 13. da je diskriminacija na osnovu rodnog identiteta težak oblik diskriminacije. Imajući u vidu da se prema Zakonu o zabrani diskriminacije, diskriminacija transpolnih osoba ima tretirati kao diskriminacija na osnovu pola, te da pravni sistem valja posmatrati kao celinu, to odredbe Zakona o ravnopravnosti polova valja tumačiti u skladu sa Zakonom o zabrani diskriminacije i diskriminaciju koju osoba trpi u odnosu na lično svojstvo pol/rod, nakon prilagođavanja tela željenom rodu, tretirati kao diskriminaciju po osnovu pola.

Takođe, treba imati u vidu i niz međunarodnopravnih dokumenata i standarda koje je neophodno ispoštovati, a posebno iz razloga što se Republika Srbija snažno opredelila za put učlanjenja u Evropsku uniju.

Princip br. 3. UN Džogdžakarta principa podvlači samodefinisanu seksualnu orijentaciju i rodni identitet kao integralni deo ličnosti i jedan je od najosnovnijih suštinskih aspekata samoodređenja, dostojanstva i slobode.

Pravo EU sadrži osnovne principe ravnopravnosti i nediskriminativnosti, koji doprinose razvijanju EU kao nediskriminativnog ambijenta, što se odnosi i na kategoriju transrodnih osoba.

Preporuka Komiteta ministara zemalja članica Saveta Evrope o merama za borbu protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta predviđa da države članice treba da preduzmu adekvatne mere da obezbede transrodnim osobama efektan pristup službama za promenu pola, uključujući psihološke,

endokrinološke i hirurške ekspertize u oblasti transrodne zdravstvene zaštite, a da pri tom ne budu podvrgnute nerazumnim zahtevima. U dodatku, ni jedna osoba ne bi smela biti subjekat promene pola bez njegovog ili njenog pristanka. Države članice treba da preduzmu adekvatne zakonodavne i druge mere da obezbede da sve mere koje limitiraju troškove promene pola koji su pokriveni zdravstvenim osiguranjem, budu zakonite, objektivne i proporcionalne.

Preporuke Komesara za ljudska prava Saveta Evrope za zemlje članice „Ljudska prava i rodni identitet“ sadrže premise u pogledu unapređenja najznačajnijih sfera bitnih za kvalitet života transrodnih osoba, kao što je neophodnost usvajanja zakonskih odredaba o zločinu izvršenom iz mržnje, kao i omogućavanje specifične zaštite trans osoba u odnosu na zločine i incidente motivisane transfobijom. Predviđa se i neophodnost razvoja brzih i transparentnih procedura u vezi sa promenom imena i pola trans osoba (izvod iz matične knjige rođenih, lične karte, putne isprave, diplome i drugi slični dokumenti); ukidanje sterilizacije i drugih obaveznih medicinskih zahvata kao zakonskog preduslova za prepoznavanje rodnog identiteta u zakonu, te legalnu promenu imena i pola; mogućnost pristupa tretmanima promene pola (kao što su hormonski, hirurški i psihološki), dostupnost svim transrodnim osobama, kao i njihovo finansiranje iz državnih fondova; ukidanje bilo kakvih ograničenja prava transpolnih osoba da ostanu u već postojećim bračnim zajednicama i nakon priznate promene pola; priprema i implementacija politika koje sprečavaju diskriminaciju i isključivanje transrodnih/polnih osoba sa tržišta rada, edukativnih i zdravstvenih sistema; uključivanje i konsultacija transrodnih/polnih osoba pri kreiranju i implementaciji politike i zakonodavstva koje se odnose direktno na njih; organizovanje edukativnih programa, treninga i kampanja podizanja svesti o postojanju diskriminacije i kršenju ljudskih prava na osnovu rodnog identiteta; obezbediti trening zdravstvenim radnicima, uključujući psihologe/škinje, psihijatre/ice i lekare/ke opšte prakse, o potrebama i pravima transrodnih/polnih osoba, te upoznati sa kriterijumima punog poštovanja transrodnih/polnih osoba; uključiti pitanja ljudskih prava transrodnih/polnih osoba u aktivnosti nacionalnih tela i struktura u nacionalnim sistemima koje se bave ravnopravnošću i ljudskim pravima; razvoj istraživanja koja bi prikupila i analizirala podatke o stanju ljudskih prava transrodnih/polnih osoba, uključujući diskriminaciju i netoleranciju u vezi sa zaštitom prava na privatnost.

Presude Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu u korist transpolnih osoba odnose se uglavnom na dva aspekta transpolnosti, (1) obavezu države da snosi

troškove hormonsko-operativnog procesa prilagođavanja/menjanja pola (presude u slučajevima Van Kuk protiv Nemačke i Šlumpf protiv Švajcarske). Sud takođe nalaže obavezu državi da (2) omogući kontinuitet tranzicije pravnim priznavanjem novostečenog pola i omogućavanje promene imena (slučajevi B. protiv Francuske, Gudvin protiv UK, Grant protiv UK, L. protiv Litvanije) i pravo na sklapanje braka sa osobom pola suprotnog od novostečenog (L. protiv UK).

Član 1.

Članom 1. Modela zakona o rodnom identitetu definisano je, u skladu sa Jedinim metodološkim pravilima za izradu propisa („Sl.glasnik RS“ br. 21/2010), koja pitanja i oblasti reguliše zakon.

Član 2.

Članom 2. Modela zakona o rodnom identitetu definisane su osnovne vrednosti na kojima počiva zakon.

Član 3.

Članom 3. Modela zakona o rodnom identitetu definisani su osnovni pojmovi koji se koriste u zakonu, jer je zbog specifičnosti tematike neophodno dati jasna i precizna objašnjenja na šta se odnose ti pojmovi.

Pojmovi pol i rod u ovom Modelu zakona oslanjaju se u potpunosti na Zakon o ravnopravnosti polova iz 2009. godine.

Treba razlikovati rodnu neusklađenost od rodne disforije. Rodna neusklađenost se odnosi na situacije kada se nečiji rodni identitet, rodna uloga, ili izražavanje rodne pripadnosti razlikuje od kulturnih normi koje su propisane za ljude određenog pola.

Rodna disforija se odnosi na neusklađenost i uznemirenost koja je prouzrokovana razlikom između nečijeg rodnog identiteta i pola koji je toj osobi pripisan po rođenju (koja je povezana sa rodnom ulogom i/ili primarnim i sekundarnim polnim karakteristikama). Samo neke, ali ne sve rodno neusklađene osobe, imaju iskustvo rodne disforije u nekim momentima svoga života. Na raspolaganju treba da budu tretmani kojim se pomaže tim osobama u pogledu njihove uznemirenosti

da ispitaju svoj rodni identitet i da pronađu rodnu ulogu koja im odgovara. Ti tretmani su uvek individualizovani, jer ono što pomaže jednoj osobi da umanjí svoju uznemirenost, može biti veoma različito od onoga što pomaže nekoj drugoj osobi. Taj proces može, ali ne mora da obuhvati promenu u načinu izražavanja svoje rodne pripadnosti ili telesnu modifikaciju. Opcije u medicinskim tretmanima uključuju, na primer, feminizaciju ili maskulinizaciju tela kroz hormonsku terapiju i/ili hirurški zahvat, koji su efikasni u umanjivanju rodne disforije i medicinski su neophodni mnogim ljudima. Rodni identitet i izražavanje rodne pripadnosti su raznoliki, pa su hormonski tretmani i operacija samo dve od mnogih opcija koje su na raspolaganju radi pružanja pomoći ljudima da ostvare usaglašenost sa samim sobom i sopstvenim identitetom.

Član 4.

Da bi se ostvarilo pravo na slobodan razvoj ličnosti i slobodno izražavanje i priznanje rodnog identiteta, neophodno je pravno priznanje željenog/novostečenog pola na sistematski način u svim vidovima službene i institucionalne komunikacije. Na osnovu preporuka Radne grupe za analizu pravnog položaja transpolnih osoba Poverenika za zaštitu ravnopravnosti i Zaštitnika građana, neophodne bi bile izmene i dopune većeg broja zakona (Zakona o matičnim knjigama, Porodičnog zakona, Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju, Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, Zakona o visokom obrazovanju, Zakona o radu i Pravilnika o radnoj knjižici itd.).

Međutim, to nije racionalno, jer je to mnogo duži i skuplji put, nije efikasan (izmene i dopune niza pomenutih zakona obuhvataju svaka za sebe dugotrajno postupanje pre i posle ulaska u skupštinsku proceduru), a da se pri tom ne garantuje da će se regulisati sva, pa ni ona značajnija pitanja za položaj transpolnih osoba, a još manje njihova konzistentnost u pravno sistemskom smislu.

Pojedinačne zakonske korekcije amandmanskog tipa nisu sistemsko rešenje problema, do koga se može doći najracionalnije donošenjem jednog posebnog zakona sa celovitim pristupom materiji regulisanja pravnog položaja trans osoba. Takve promene regulišu samo u najboljem slučaju pravni položaj transpolnih osoba, dakle onih koji su prošli hormonsko-operativnu tranziciju prilagođavanja pola, ali ne i onih brojnijih kategorija koje se karakterišu rodnom neusklađenošću/disforijom, kao i onih koji se nalaze u različitim fazama tranzicije ka željenom polu.

Prednost jedinstvenog zakona tipa ovog Modela zakona o rodnom identitetu je upravo u kvalitetnom priznavanju prava na slobodan razvoj većeg broja kategorija lica, čiji je pravni status za sada neuređen. To su npr. osobe u procesu tranzicije u fazi hormonskog tretmana, koji traje najkraće godinu dana i prethodi hirurškoj intervenciji prilagođavanja pola. U tom periodu se ove osobe vidljivo razlikuju od pola označenog u njihovim dokumentima, i samim tim, postaju izložene različitim vrstama životnih problema, diskriminacije i nasilja. Pojedinačne, amandmanske izmene koje su pomenute mogu da regulišu samo situacije u kojima se nalaze one osobe iza kojih se nalazi završena hormonsko-operativna promena/prilagođavanje pola, ali ne i one koji su u tranziciji, ili još brojniju kategoriju lica koja pate od tzv. rodne disforije, a nisu se još odlučile da izvrše prilagođavanje pola. Pravno regulisanje njihovog statusa i različitih životnih situacija na način predviđen ovim Modelom zakona o rodnom identitetu omogućava im da žive i funkcionišu ravnopravno u društvenoj zajednici, porodičnom i profesionalnom ambijentu u željenom polnom i rodnom identitetu i bez potpune ili okončane tranzicije hormonsko-operativnog tipa.

Pod pojmom rodna disforija porazumeva se osećaj dubokog, unutrašnjeg nesklada između biološkog pola lica i njegovog rodnog identiteta, utvrđeno od strane lekara psihijatrijske struke, koji se može, ali ne mora otklanjati medicinskim putem (endokrinološkim i hirurškim putem);

Transrodnost po uporedno-pravnim praksama nije više poremećaj, i od maja 2013, pojam rodni poremećaj je zamenjen neutralnijim terminom rodna disforija i zahtevaju se građanska prava i potrebna nega transrodnih osoba .

Član 5.

Potrebno je da diskriminacija sa kojom se suočavaju trans* osobe u svim sferama privatnog i društvenog života bude eksplicitno zabranjena, a ne podrazumevana pod opštim antidiskriminativnim odredbama. Transrodne osobe, često od najranijeg detinjstva, izražavaju „rodno netipično“ ponašanje, što ih izlaže vršnjačkom zlostavljanju, odbacivanju, izolaciji, a neretko se suočavaju i sa nerazumevanjem u primarnoj porodici, što značajno utiče na celokupan proces razvoja, te konsekvatno, na školovanje, kasnije mogućnosti zaposlenja, na tretman na radnom mestu, kao i u svim ostalim sferama života. Kako su promene, naročito u fazama „tranzicije“, vidljive, mnoge transrodne osobe se u pogledu pojavnosti

i drugih dimenzija identiteta ne uklapaju u binarni rodni obrazac, nesumnjivo da ih to neprestano izlaže višeslojnoj diskriminaciji i nasilju u sredini u kojoj žive. Istovremeno postoji veoma mali broj službenih lica koja su upoznata sa složenom problematikom sa kojom se transrodne osobe svakodnevno suočavaju, a koje u okviru servisa i institucija u kojima rade mogu pružati adekvatnu podršku.

Iako se transrodne osobe suočavaju sa mnoštvom problema od najranijih faza svog života, upravo su administrativno-birokratske procedure ono što najčešće prijavljuju kao najveću prepreku u ostvarivanju svojih prava. U Srbiji se tek postepeno formira svest o potrebi priznavanja transpolnim osobama njihovog novostečenog pola i novog imena radi pravnog kontinuiteta promena započelih hormonsko-operativnim putem. Zbog toga je krucijalni problem u vezi sa nepostojanjem zakonskih rešenja koja bi štitila prava transrodnih osoba i omogućila jasnu i brzu promenu ličnih dokumenata. Dosadašnja haotična, neujednačena praksa po ovom pitanju je transrodne osobe izuzetno iscrpljivala, uskraćujući im pravo na rad, direktno ili indirektno, usled dužine trajanja, kao i usled neadekvatnog tretmana od strane zaposlenih u nadležnim organima uprave.

Shvatanja o transpolnosti su se dinamično menjala u drugoj polovini dvadesetog i na početku dvadeset i prvog veka, i još uvek se intenzivno menjaju. Nije potrebno da u Srbiji prođu decenije u vođenju diskusija koje su u svetu već završene i zaključene, već treba logično poći odmah od prihvaćenog shvatanja našeg vremena o položaju transpolnih osoba zasnovanog na njihovim neotuđivim ljudskim pravima. Opšti interes je da svi građani, pa i nepopularne manjine, budu podjednako efikasno pravno i faktički zaštićeni od nasilja i diskriminacije. Da to za sada nije slučaj, potvrđuju kako domaći, tako i redovni izveštaji međunarodnih organizacija o ljudskim pravima u Srbiji, po kojima se za sve grupe obuhvaćene akronimom LGBT konstatuje da pripadaju diskriminisanim manjinama, i da su izložene visokom nivou javno i privatno izražene fobičnosti i netrpeljivosti.

Član 6.

Članom 6. Modela zakona uređuje se pravo na zdravstvenu zaštitu iz sredstava fonda za obavezno zdravstveno osiguranje licima sa rodnom disforijom, na način da im se garantuje pravo na zdravstvene usluge kojima se otklanja nesklad između biološkog pola i rodnog identiteta iz sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja, a sve u skladu sa propisima kojima se uređuje zdravstveno osiguranje. Predložena

odredba nadovezuje se na Zakon o izmenama i dopunama Zakona o zdravstvenom osiguranju („Službeni glasnik RS“, broj 57/11) od 1. avgusta 2011. godine.

Naime, odredbom člana 61. stav 1. tačka 12, Zakona o zdravstvenom osiguranju („Službeni glasnik RS“, br. 107/05 i 109/05) bilo je propisano da se osiguranim licima u okviru obaveznog zdravstvenog osiguranja ne obezbeđuje zdravstvena zaštita koja obuhvata dijagnostiku i lečenje seksualne disfunkcije ili seksualne neadekvatnosti, uključujući impotenciju, zdravstvene usluge, lekove i medicinsko-tehnička pomagala koja su vezana za promenu pola i reverzija prethodne dobrovoljne hirurške sterilizacije, ali je članom 23. Zakona o izmenama i dopunama ovog zakona („Službeni glasnik RS“, broj 57/11) od 1. avgusta 2011. godine izmenjena navedena odredba člana 61. stav 1. tačka 12, osnovnog Zakona, tako što je posle reči: „promena pola“, dodata zapeta, kao i reči: „osim ako ovim zakonom nije drukčije određeno“. Članom 15. navedenog Zakona o izmenama i dopunama Zakona o zdravstvenom osiguranju, izmenjen je i dopunjen član 45. Zakona o zdravstvenom osiguranju, tako što je dodata nova alineja, te nakon stupanja na snagu ovih izmena, odredba člana 45. tačka 1, alineja 4. propisuje da u ostvarivanju prava na zdravstvenu zaštitu iz obaveznog zdravstvenog osiguranja iz čl. 34. - 44. ovog zakona, osiguranim licima se obezbeđuje najmanje 65% plaćanja od cene zdravstvene usluge iz sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja za promenu pola iz medicinskih razloga. Iako se promena polnog identiteta popularno zove „promena pola“, ona je u stvari samo izmena fizičkih (sekundarnih polnih) karakteristika, pa je adekvatniji termin koji se preporučuje za korišćenje „prilagođavanje pola“.

Svetska Asocijacija za zdravlje transrodnih osoba (WPATH) je definisala i ponudila tretman lečenja koji uključuje tri faze lečenja: procena stanja osobe i utvrđivanje dijagnoze rodne disforije, hormonske terapije koje uključuju medicinske tretmane hormonima za željeni pol, i na kraju kao treća faza tu su operativni zahvati za promenu genitalija i drugih polnih karakteristika. Kao što je navedeno, pod pojmom rodna disforija porazumeva se osećaj dubokog, unutrašnjeg nesklada između biološkog pola lica i njegovog rodnog identiteta, utvrđen od strane lekara psihijatrijske struke, koji se može, ali ne mora otklanjati medicinskim putem (endokrinološkim i hirurškim putem), pa se predloženom odredbom predviđa da se licu sa rodnom disforijom omogući ostvarivanje prava na zdravstvenu zaštitu iz obaveznog zdravstvenog osiguranja, za zdravstvene usluge kojima se otklanja nesklad između njegovog biološkog pola i rodnog identiteta tokom svih faza lečenja.

Predložena odredba u skladu je sa preporukom Komiteta ministara zemalja članica Saveta Evrope CM/Rec (2010)5 da: „Zemlje članice treba da preduzmu adekvatne mere da obezbede transrodnim osobama efektan pristup službama za promenu pola, uključujući psihološke, endokrinološke i hirurške ekspertize u oblasti transrodne zdravstvene zaštite, a da pri tom ne budu podvrgnute nerazumnim zahtevima; nijedna osoba ne bi smela biti subjekat promene pola bez njegovog ili njenog pristanka¹“ Jedna od preporuka Komesara za ljudska prava Saveta Evrope kada je u pitanju dostupnost zdravstvenih usluga, glasi da bi države članice Saveta Evrope trebalo da obezbede licima sa rodnom disforijom: „Mogućnost pristupa tretmanima promene pola (kao što su hormonski, hirurški i psihološki), kao i njihovo finansiranje iz državnih fondova.“²

Evropski sud za ljudska prava (dalje: Sud) je u više svojih odluka izrazio stav po pitanju položaja lica sa rodnom disforijom u periodu od 1979. godine, kada se po prvi put pojavio jedan takav predmet, pa sve do danas. U svojoj odluci u slučaju Van Kück v. Germany (2003) Sud je istakao „Da je država u obavezi da omogućiti plaćeni medicinski tretman transseksualnosti, kao i kontinuitet procesa promene pola obezbeđujući adekvatno rešavanje pravnog statusa trans osoba“. Sud je dalje u svojoj odluci u predmetu Sheffield and Horsham v. The United Kingdom (2009) skrenuo pažnju donosiocima odluka „da države Ugovornice treba stalno i iznova da razmatraju ovu oblast u kontekstu povećanog društvenog prihvatanja fenomena i povećanog priznanja problema sa kojima se transseksualci u post-operativnom periodu suočavaju“³. Sa stanovišta ljudskih prava i adekvatne medicinske pomoći, dijagnostifikovanje mentalnog poremećaja ne sme biti uslov da se trans osobi pruži adekvatna medicinska nega koja će biti pokrivena delom ili u celosti od strane zdravstvenog osiguranja (mišljenje Evropskog suda za ljudska prava u predmetu Schlumpf v. Switzerland (2009)).⁴

Pravno shvatanje bazirano na slučajevima Evropskog suda za ljudska prava razmatra pravo na polno samoodređenje kao jedan od aspekata prava na poštovanje svačijeg privatnog života, koje je garantovano članom 8. Konvencije i

1 Preporuka CM/Rec(2010)5 Komiteta ministara zemalja članica Saveta Evrope o merama za borbu protiv diskriminacije na osnovu seksualneorijentacije ili rodnog identiteta (Usvojio Savet ministara 31.marta 2010. na svojoj 1081. Sednici Zamenika ministara).

2 Human Rights and Gender Identity, Commissioner for Human Rights, Council of Europe, Strasbourg, 2009.

3 Vidi odluku Schlumpf v. Switzerland (2009), odluka dostupna na:<http://sim.law.uu.nl/SIM/CaseLaw/hof.nsf/0/1b52d41d1efa5cafc1257540004b324a?OpenDocument>

4 Vidi odluku Schlumpf v. Switzerland (2009), odluka dostupna na:<http://sim.law.uu.nl/SIM/CaseLaw/hof.nsf/0/1b52d41d1efa5cafc1257540004b324a?OpenDocument>

zahteva od država članica Saveta Evrope da obezbede mogućnost podvrgavanja operaciji potpunog prilagođavanja pola, ali i da program zdravstvenog osiguranja pokrije i „medicinski neophodne“ tretmane uopšte, čiji je operativni zahvat samo jedan deo. Kada zakoni obezbeđuju pokrivanje troškova potrebne zdravstvene zaštite od strane javnih ili privatnih sistema osiguranja, tada takvo pokrivanje treba da bude obezbeđeno na razuman, nearbitraran i nediskriminativan način, uzimajući u obzir takođe pristupačnost izvora finansiranja.

Predložena odredba nadovezuje se i na odluku Ministarstva zdravlja, koje je Rešenjem broj 119-01-133/2012-20 od 13. marta 2012. godine obrazovalo Republičku stručnu komisiju za lečenje transrodnih poremećaja, sa zadatkom da „utvrdi stručno metodološke i doktrinarne stavove u oblasti transrodnih poremećaja, radi usklađivanja stručnih predloga i stavova referentnih zdravstvenih ustanova, stručnih, odnosno profesionalnih udruženja, visokoškolskih ustanova, kao i istaknutih stručnjaka u sprovođenju zdravstvene zaštite u oblasti transrodnih poremećaja; prati i analizira rad zdravstvenih ustanova koje obavljaju zdravstvenu zaštitu u oblasti transrodnih poremećaja i predlaže mere za unapređivanje rada zdravstvenih ustanova, odnosno zdravstvenih radnika i zdravstvenih saradnika; predlaže vodiče dobre prakse u postupku zdravstvene zaštite u oblasti transrodnih poremećaja; utvrđuje standarde za zdravstvenu zaštitu koja se obezbeđuje iz sredstava obaveznog osiguranja u postupku promene pola iz medicinskih razloga; odgovarajućim visokoškolskim ustanovama predlaže programe stručnog usavršavanja zdravstvenih radnika i zdravstvenih saradnika u oblasti transrodnih poremećaja; prati razvoj nauke u oblasti transrodnih poremećaja i ostavljuje saradnju sa referentnim inostranim ustanovama u ovoj oblasti i druge poslove od značaja za lečenje transrodnih poremećaja“.

U Beogradu se još od 1989. godine obavljaju operacije promene pola. Pionir u operacijama promene pola, bio je sada pokojni prof. dr Savo Perović, koji je prvu operaciju promene pola u Srbiji obavio 1989. godine. Danas, nešto više od dvadeset godina kasnije, Srbija je prepoznata u svetu kao jedan od centara za edukaciju kadrova koji se bave operacijama promene pola, ima četiri specijalizovana centra za ovu vrstu operacija, a veliki broj stranih državljana dolazi u Srbiju na operaciju promene pola, jer su cene takvih zahvata u inostranstvu i do dest puta veće. Iako nema zvaničnih podataka o tačnom broju lica koja su prošla kroz proces „promene pola u Srbiji, prema podacima Republičke stručne komisije za lečenje transrodnih poremećaja u Srbiji je u periodu od 1988 – 2013. godine, više od 150 osoba prošlo

kroz proces „promene – prilagođavanja“ pola.

Član 7.

Saglasno odredbama Ustava i pozitivnim propisima koji uređuju ovu oblast, predloženim članom 7. Modela zakona uređuje se pravo na pristanak i pravo na obaveštenje lica sa rodnom disforijom, kada su u pitanju medicinske mere koje se tiču njegovog života i zdravlja. Kako je proces otklanjanja nesklada između biološkog pola i rodnog identiteta lica sa rodnom disforijom veoma komplikovan i dug proces, na ovaj način skreće se posebna pažnja na značaj poštovanja prava lica sa rodnom disforijom da bude obavešteno o svim predloženim medicinskim merama, njihovom trajanju, cilju, mogućim rizicima, sporednim i trajnim posledicama izazvanim konkretnom medicinskom merom, kao i važnosti instituta pristanka pacijenta na medicinsku meru.

Pristanak lica sa rodnom disforijom na medicinsku intervenciju predstavlja jedno od osnovnih prava pacijenta, to je izraz čovekovog prava na samoodređenje u odnosu na vlastito telo. Pravo na samoodređenje je neotuđivo, i njegov je smisao u tome da pacijent slobodno odlučuje hoće li se podvrgnuti lečenju ili ne, i kod kog lekara će to učiniti. Pravo na samoodređenje osnov ima u Ustavu RS koji u članu 25. propisuje neprikosnovenost fizičkog i psihičkog integriteta. Pristanak pacijenta predstavlja pravni i etički izraz pacijentovog prava da njegova autonomija i samoodređenje budu poštovani. Pravo pacijenta na samoodređenje je nezaobilazna granica za svakog lekara.

Predložena odredba u skladu je sa Konvencijom Saveta Evrope o ljudskim pravima i biomedicini (u daljem tekstu Konvencija SE), koju je Srbija ratifikovala 2010. godine, gde pravo na obaveštenje podrazumeva pravo pacijenta da od nadležnog zdravstvenog radnika dobije obaveštenje koje mu je potrebno kako bi doneo odluku da pristane ili ne pristane na predloženu medicinsku meru. U skladu sa odredbama Evropske povelje o pravima pacijenata, to obaveštenje je nadležni zdravstveni radnik dužan da da blagovremeno, na način koji je razumljiv pacijentu, pa je stoga utvrđeno da to obaveštenje zdravstveni radnik daje usmeno, kako bi mogao biti ispunjen uslov prilagođenosti obaveštenja svakom pojedinom pacijentu. Sadržaj obaveštenja koje je dužan da da zdravstveni radnik, definisan je u skladu sa odredbama Konvencija SE, Evropske povelje i Principima Svetske zdravstvene organizacije koje govore o sadržaju obaveštenja. Predložena odredba u skladu je

sa odredbama Zakona o pravima pacijenata (čl.11 i 15. „Sl. glasnik RS“ br. 45/13).

Da bi lice sa rodnom disforijom bilo u mogućnosti da da svoj pristanak na neku medicinsku meru, ono mora da zna sa čime se saglašava, šta će se sa njim dešavati i šta se može desiti. Samo u tom slučaju ono je u mogućnosti da uzme u obzir razloge za i protiv neke medicinske mere i da donese razumnu odluku koja se tiče njegovog zdravlja. Međutim, lice sa rodnom disforijom je najčešće medicinski laik i o medicini ili ne zna ništa ili zna jako malo. Lekar je zato dužan da mu pruži adekvatno obaveštenje o medicinskoj meri, ne čekajući da o tome bude pitan (Član 11. Zakona o pravima pacijenata). Pristanak na medicinsku meru kojoj nije prethodilo potrebno obaveštenje ne obavezuje, i lekar koji tu meru preduzme snosi rizik štetnih posledica (Član 15. stav 2. Zakona o pravima pacijenata).

Mera obaveštenja koje treba dati pacijentu je pravno pitanje i ono nije i ne sme biti preupšteno slobodnoj oceni lekara. U slučaju spora o njemu odlučuje sud. Obaveštenje zato treba da obuhvati sve činjenice koju su bitne za pacijentovu odluku da na predloženu medicinsku meru pristane. U te činjenice spadaju: dijagnoza i prognoza bolesti; kratak opis, cilj i korist od predložene medicinske mere, vreme njenog trajanja i moguće posledice ako se ona preduzme, odnosno ne preduzme; vrsta i verovatnoća mogućih rizika, bolne i druge sporedne ili trajne posledice; alternativne metode lečenja; moguće promene pacijentovog stanja posle preduzimanja predložene medicinske mere, kao i moguće nužne promene u načinu života pacijenta; dejstvo lekova i moguće sporedne, neželjene, posledice tog dejstva (član 11. Zakona o pravima pacijenata).

Pristanak lica sa rodnom disforijom podrazumeva da postoji izjava o saglasnosti sa medicinskom merom koju lekar predloži i koja tu meru opravdava sa stanovišta prava i morala. Ako nekoj medicinskoj meri nije prethodio pristanak pacijenta, tada je taj pristanak protivpravan i nemoralan. Sposobnost za pristanak na medicinsku meru ne poklapa se sa poslovnom sposobnošću u smislu građanskog prava, niti sa uračunljivošću u smislu krivičnog prava.

Budući da je reč o izjavi volje kojom se lekar ovlašćuje da na određeni način deluje na lična dobra pacijenta, neophodno je, što se članom 7. i propisuje, da nadležni zdravstveni radnik, informaciju o pruženom obaveštenju upiše u medicinsku dokumentaciju.

Sloboda pristanka podrazumeva da je pristanak dat dobrovoljno, da se može

u svakom trenutku opozvati, te da se odluka pacijenta kakva god ona bila mora poštovati. Smatra se da je pristanak dat dobrovoljno, ukoliko je dat bez pritiska od strane bilo koga. Mora biti dat bez bilo kakvog oblika prisile, ucene, nagovaranja, obmane, prevarnog navođenja na pristanak, manipulacije informacijama. Da bi se radilo o neslobodnom pristanku, manipulacija informacijama ne mora biti svesna ili zlonamerna. O manipulaciji, pa stoga i neslobodnom pristanku će se raditi i ako je informacija data na taj način da se pacijenta dovede do toga da izabere upravo ono što lekar želi.

Član 8.

Članom 8. Modela zakona uređuje se zabrana obavezne sterilizacije lica sa rodnom disforijom koje je odlučilo da hirurškim putem prilagodi biološki pol svom rodnom identitetu, odnosno zabrana uklanjanja reproduktivnih organa licu sa rodnom disforijom bez njegovog pisanog pristanka, koji je zabeležen u medicinskoj dokumentaciji lica sa rodnom disforijom.

U prilogu ovakvom zakonskom rešenju je i Preporuka Komesara za ljudska prava Saveta Evrope za zemlje članice Saveta Evrope koja glasi: „Ukidanje sterilizacije i drugih obaveznih medicinskih zahvata kao zakonskog preduslova za prepoznavanje rodnog identiteta u zakonu, te legalnu promenu imena i pola.“⁵ Takođe, sve je veći broj država koje zabranjuju prinudnu sterilizaciju lica sa rodnom disforijom koje je odlučilo hirurškim putem prilagoditi biološki pol svom rodnom identitetu - navešćemo samo neke od njih: Španija, Portugal, Mađarska, Finska, Ujedinjeno Kraljevstvo, Nemačka, Argentina itd.

Izričitim definisanjem zabrane preduzimanja ove invazivne medicinske mere naglašava se pravo lica sa rodnom disforijom na samoodređenje, koje proističe iz čovekovog dostojanstva koje je „neprikosnoveno i svi su dužni da ga poštuju i štite.“ U velikom broju slučajeva lica sa rodnom disforijom nisu učestvovala u odlučivanju o svom lečenju, već su bila dužna da se povinuju odluci lekara kao stručnjaka. Da bi lice sa rodnom disforijom moglo da da svoj pristanak na neku medicinsku intervenciju, ono mora imati dovoljno informacija o toku lečenja, metodama, terapiji, jasne informacije o troškovima lečenja, trajanju hospitalizacije, mogućim komplikacijama i postoperativnoj rehabilitaciji nakon različitih operativnih zahvata. Operativni zahvat na polnim organima može se izvesti samo onda kada postoji

⁵ Human Rights and Gender Identity, Commissioner for Human Rights, Council of Europe, Strasbourg, 2009.

adekvatna dokumentacija kojom se dokazuje da je sprovedena sveobuhvatna procena i da osoba zadovoljava kriterijume podobnosti i spremnosti.

Zakon o pravima pacijenata uređuje pravo pacijenta na samoodlučivanje i pristanak (čl. 15- 19). Shodno Zakonu „pacijent ima pravo da slobodno odlučuje o svemu što se tiče njegovog života i zdravlja, osim u slučajevima kada se direktno ugrožava život i zdravlje drugih lica“. To znači da odluka lica sa rodnom disforijom ima prednost nad medicinskim razlozima lečenja, jer ličnost, odnosno autonomija osobe ima prednost u odnosu na medicinske ciljeve neke medicinske mere. Za lečenje pacijenta lekara ne ovlašćuju ni simptomi bolesti, ni medicinska indikacija, već samo pristanak pacijenta. Svaki medicinski tretman mora se upravljati najboljim interesom pojedinca i mora biti prilagođen specifičnim potrebama tog pojedinca u svakom konkretnom slučaju. U slučaju trans osoba, potpuno je neopravdana i suprotna njihovim potrebama, težnja da se svim trans osobama koje se pritom međusobno razlikuju, propiše jedna ista terapija koja će odgovarati svima na jednak način.

Danas se odnos između lekara i pacijenta zasniva na poverenju, umesto paternalističkog odnosa, neguje se odnos partnerstva i lekar je dužan da vodi računa ne samo o dobru pacijenta, već i o autnomiji njegove volje. To važi čak i onda kada je pacijentova volja nerazumna, o čemu govori član 17. Zakona o pravima pacijenata: „Pacijent ima pravo da predloženu medicinsku intervenciju odbije, čak i u slučaju kada se njome spašava ili održava njegov život. Nadležni zdravstveni radnik dužan je da pacijentu ukaže na posledice njegove odluke o odbijanju predložene medicinske mere i da o tome zatraži pismenu izjavu pacijenta“.

U slučaju da pacijent ne želi da se pismenim putem izjasni o odbijanju medicinske intervencije, lekar je tada dužan da o tome sačini službenu belešku. Članom 44. Zakona o pravima pacijenata predviđena je kazna za zdravstvenu ustanovu ukoliko bez pristanka pacijenta, odnosno protivno njegovoj volji ili bez pristanka zakonskog zastupnika poslovno nesposobnog pacijenta, nad pacijentom budu preduzete medicinske mere suprotno odredbama ovog zakona. Zdravstvena ustanova kazniće se u tom slučaju novčanom kaznom od 300.000 do 1.000.000 dinara. Pristanak pacijenta na medicinsku intervenciju nije punovažan u sledećim situacijama: kada nije dat u pismenom obliku koji zakon traži; kada pacijent nije bio sposoban da pristane, niti postoje uslovi za pretpostavljeni pristanak; kada pacijent nije prethodno obavešten o činjenicama od kojih zavisi njegov pristanak ili kada obaveštenje nije bilo potpuno ili blagovremeno; kada mera na koju je

pacijent pristao nije bila medicinski indikovana; i kada nije poštovana pacijentova volja da medicinsku meru preduzme određeni lekar. U tim slučajevima govorimo o nepunovažnom pristanku pacijenta, odnosno o samovoljnom lečenju od strane lekara. Lečenje bez punovažnog pristanka ima karakter protivpravne radnje i povlači za sobom građansku i krivičnu odgovornost.

Pristanak nije samo osnov opravdanja za povredu tela, već istovremeno i saglašavanje sa neizbežnim rizicima jednog medicinskog zahvata. Valja spomenuti i presudu Vrhovnog suda Srbije koji je 1995. godine, po prvi put zauzeo stav da „zdravstvena ustanova odgovara za štetne posledice operativnog lečenja, ako pacijentu nije predočila sve moguće posledice operativnog zahvata na koji je on inače pristao“ (Odluka Rev. 2714/92, od 8. aprila 1993, Bilten sudske prakse Vrhovnog suda Srbije, br. 1/1995, str.28-31). Posle ove presude i sudovi niže nadležnosti u Srbiji sledili su stav da lečenje bez punovažnog pristanka povlači građansku odgovornost lekara, odnosno zdravstvene ustanove.

Zahtevanjem sterilizacije ili neke druge operacije kao preduslova za pravno priznavanje promene pola, ignoriše se činjenica da i pored toga što pojedine trans osobe žele da se podvrgnu postupku „potpunog rodnog prilagođavanja“ često to i nije slučaj. Nekada operaciju uopšte nije ni moguće obaviti, razlozi mogu biti zdravstvene, ali i finansijske prirode (npr. pacijent zbog određenih zdravstvenih predispozicija nije u stanju da podnese operaciju, ili pak pacijent nije u mogućnosti da bez pomoći socijalnog osiguranja plati tako skup tretman).

Član 9.

Pravo na zaštitu podataka o ličnosti je jedno od osnovnih ljudskih prava, zajemčeno članom 42. Ustava Republike Srbije. Stavom 2. tog člana određeno je da se prikupljanje, držanje, obrada i korišćenje podataka o ličnosti uređuje zakonom. Ustavom zajemčeno pravo na zaštitu podataka o ličnosti, tj. ostvarivanje ovog prava, je uređeno Zakonom o zaštiti podataka o ličnosti („Sl. glasnik RS“, br. 97/08, 104/09 - dr. zakon, 68/12 – Odluka US i 107/12), koji predstavlja opšti zakon u ovoj oblasti. Zakoni koji uređuju posebne oblasti, kao što su zdravstvo, prosveta, trgovina itd, takođe sadrže odredbe od značaja za zaštitu podataka o ličnosti. Ove odredbe moraju biti u skladu sa ustavnim načelima i međunarodnim standardima zaštite podataka o ličnosti, kao i odredbama Zakona o zaštiti podataka o ličnosti. Stoga se u posebnim zakonima mora preciznije i detaljnije urediti ova materija

u skladu sa specifičnostima oblasti koja se uređuje zakonom. To se odnosi i na uređivanje obrade podataka o ličnosti transrodnih i transpolnih osoba.

Pravo na zaštitu podataka o ličnosti je element prava na privatnost, što je posebno značajno pitanje za transrodne i transpolne osobe. Podaci o ličnosti koji otkrivaju najintimnije sfere ljudskog bića (npr. podaci o zdravstvenom stanju, seksualnoj orijentaciji, veroispovesti i sl.) u svim zakonodavstvima imaju tretman posebne kategorije podataka i kao takvi uživaju viši stepen zaštite, a uslovi za njihovu obradu su strožiji.

Zakonom o zaštiti podataka o ličnosti kao naročito osetljivi podaci definisani su podaci koji se odnose na nacionalnu pripadnost, rasu, pol, jezik, veroispovest, pripadnost političkoj stranci, sindikalno članstvo, zdravstveno stanje, primanje socijalne pomoći, žrtvu nasilja, osudu za krivično delo i seksualni život. Ovi podaci se mogu obrađivati samo na osnovu slobodno datog pristanka lica, koji mora biti u pisanoj formi, osim kada zakonom nije dozvoljena obrada ni uz pristanak. Samo podaci koji se odnose na pripadnost političkoj stranci, zdravstveno stanje i primanje socijalne pomoći mogu se obrađivati bez pristanka lica, uz izričito zakonsko ovlašćenje (čl. 16 i 17. Zakona o zaštiti podataka o ličnosti).

Imajući u vidu da obrada podataka o ličnosti transrodnih i transpolnih lica podrazumeva duboko zadiranje u privatnost tih lica, toj kategoriji podataka je potrebno dati status naročito osetljivih podataka o ličnosti. Shodno tome, te podatke treba obrađivati samo u skladu sa odredbama Zakona o rodnom identitetu ili na osnovu pismenog pristanka lica na koje se podaci odnose.

Član 10.

Postojanje procedura i mogućnost promene ličnih identifikacionih dokumenata i drugih javnih isprava (lična karta, pasoš, vozačka dozvola, izvodi iz matičnih knjiga, svedočanstva i diplome o stečenom obrazovanju, radne knjižice itd.) od vitalnog su značaja za transpolne osobe da bi živele u skladu sa željenim polom i rodom. Nakon što transpolna osoba završi sa hirurškim zahvatima i svoje telo prilagodi željenom polu i rodu, potrebno je uskladiti faktičko stanje sa pravnim stanjem, tj. potrebno je promeniti sve lične podatke koji ukazuju na biološki pol i podatke upisane rođenjem, zameniti i uskladiti sa faktičkim stanjem. Naravno, ovo pitanje postaje aktuelno i pre početka hirurških zahvata, u fazi uzimanja hormonske terapije, u kom je lice u nekoj vrsti pravnog vakuma, jer se telo intenzivno menja.

U dokumentima je potrebno promeniti sve one podatke koji ukazuju na pol osobe, a to su oznaka pola i lično ime osobe.

Član 11.

Prvi podatak koji je potrebno promeniti, odakle sve počinje, jeste izmena oznake pola u izvodu iz matične knjige rođenih. U Republici Srbiji ne postoje zakonom uređene procedure za promenu oznake pola u izvodu iz matične knjige rođenih, niti propisi koji regulišu priznavanje pravnih posledica prilagođavanja pola željenom rodu.

Do donošenja zakona kojim će biti regulisana pitanja promene oznake pola u matičnim knjigama, smernice organima uprave nadležnim za vođenje matičnih knjiga dao je Ustavni sud Republike Srbije u odluci broj UŽ - 3238/2011 od 8. marta 2012. godine, koji je stao na stanovište da su organi iz člana 6. st. 2. i 4. Zakona o matičnim knjigama stvarno nadležni da odlučuju o zahtevu za upis promene podataka o polu. Tom odlukom je naloženo Opštinskoj upravi opštine Z da, u roku od 30 dana od dana dostavljanja te odluke, odluči o zahtevu podnosioca ustavne žalbe za promenu podataka o polu u matičnoj knjizi rođenih. U obrazloženju svoje odluke Ustavni sud je naveo između ostalog: „...po oceni Ustavnog suda nesporno da je prema važećim propisima opštinska (gradska) uprava, odnosno matičar kao ovlašćeno lice, jedini nadležan organ koji može izvršiti upis, a time i promenu podataka u matičnu knjigu rođenih, venčanih ili umrlih, te da je u konkretnom slučaju „pozitivna obaveza“ upravo na matičnoj službi koja vodi knjigu rođenih za matično područje na kome je upisana činjenica rođenja za podnosioca ustavne žalbe... da u nedostatku izričitog zakonskog uređenja o upisu promene podataka o polu u matičnoj knjizi rođenih, odredbe Zakona o matičnim knjigama treba tumačiti na način da se i upis promene podataka o polu može izvršiti analognom primenom zakonskih odredaba koje uređuju upis činjenice rođenja i svih ostalih podataka, uključujući i pol, koji se u matičnu knjigu upisuje za lice rođeno u zdravstvenoj ustanovi. Drugim rečima, ako zdravstvena ustanova prilikom nečijeg rođenja nadležnom matičaru prijavljuje i podatak o polu deteta, onda se, po shvatanju Ustavnog suda, ne može smatrati nedovoljnom dokumentacija druge zdravstvene ustanove o tome da je u toj ustanovi nad određenim licem izvršena hirurška intervencija, čija je posledica promena pola ranije upisanog u matičnu knjigu. ...Polazeći od svega navedenog, Ustavni sud je ocenio da je Opštinska uprava opštine Z, propuštajući da se upusti u meritorno odlučivanje o zahtevu

podnosioca ustavne žalbe i da, ukoliko on poseduje relevantnu dokumentaciju nadležne zdravstvene ustanove, izvrši upis promene podataka o polu u matičnoj knjizi rođenih, istovremeno propustila i da izvrši svoju „pozitivnu obavezu“ kojom bi uskladila pravno sa faktičkim stanjem i tako obezbedila podnosiocu ustavne žalbe da nakon hirurške promene pola, ostvari prava koja mu jemče i Ustav Republike Srbije i Evropska konvencija...“.

Ustavni sud je u navedenoj odluci utvrdio da je Opštinska uprava opštine Z, donošenjem zaključka o stvarnoj nenadležnosti, propustila da odluči o zahtevu podnosioca ustavne žalbe za promenu podataka o polu i time povredila njegovo pravo na dostojanstvo i slobodan razvoj ličnosti, zajemčeno članom 23. Ustava Republike Srbije, kao i pravo na poštovanje privatnog života, zajemčeno članom 8. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, konstatujući da „sfera privatnog života nekog lica nesumnjivo uključuje, pored ostalog, i njegovu polnu pripadnost, polnu orijentaciju i polni život, te da pravo na privatni život podrazumeva i pravo na određivanje pojedinosti ličnog identiteta i samoopredeljenje, te u tom smislu i pravo na prilagođavanje pola svom rodnom identitetu“.

Shodno tome, autori Modela zakona o rodnom identitetu su se opredelili za jedino logično i u našem pravnom sistemu moguće rešenje, a to je da za promenu oznake pola u matičnim knjigama budu zaduženi organi uprave nadležni za vođenje matičnih knjiga.

Odluku o zahtevu za promenu oznake pola u prvom stepenu donosi opštinska uprava, odnosno gradska uprava, odnosno gradska uprava grada Beograda. Zbog pravne sigurnosti potrebno je da organi koji odlučuju o promeni oznake pola imaju jasne smernice na zakonu zasnovane, da bi znali kako da postupaju. Stoga zakonom treba propisati šta se podnosi uz zahtev za promenu oznake pola u matičnoj knjizi rođenih. To je sledeća dokumentacija: mišljene lekarske komisije sastavljene od najmanje tri člana, obrazovane u skladu sa propisima kojim se uređuje zdravstvena zaštita i zdravstveno osiguranje, kojim je utvrđeno da kod lica koje zahteva promenu oznake pola postoji rodna disforija.

Budući da matičari, zbog pravne sigurnosti, moraju imati jasan i prepoznatljiv obrazac koji će biti osnov za promenu oznake pola u matičnim knjigama, potrebno je propisati obrazac na kom se daje mišljenje lekarske komisije. Takođe je potrebno propisati i podatke o ličnosti (pravilo da se obrada podataka o ličnosti uređuje

zakonom) koje treba da sadrži taj obrazac, kao i druge relevantne informacije: ime i prezime lica koje zahteva promenu oznake pola, adresu prebivališta, jedinstveni matični broj građanina, lični broj osiguranika dodeljen u skladu sa propisima o zdravstvenom osiguranju, podatak da je kod lica ustanovljeno postojanje rodne disforije uz oznaku dijagnoze prema međunarodnoj klasifikaciji bolesti, kao i potpis svih članova komisije.

S obzirom na to da se u praksi pokazuje da se na odluku o promeni oznake pola čeka mesecima, te da je za ostvarivanje prava trans osoba potrebno brzo i efikasno odlučivanje organa koji odlučuju o nekom njihovom pravu, opštinsku upravu, odnosno gradsku upravu, odnosno gradsku upravu grada Beograda potrebno je obavezati da odluku o zahtevu za promenu oznake pola u matičnoj knjizi rođenih donesu u roku od pet radnih dana.

U praksi su lica koja su menjala pol često podvrgavana nehumanim i ponižavajućim tretmanima (primer A.A. od koje je traženo da ode na sudsko veštačenje da bi joj izmerili genitalije), pa je potrebno zakonom predvideti zabranu da se prilikom donošenja odluke o zahtevu za promenu oznake pola u matičnoj knjizi rođenih traži da lice koje je podnelo zahtev obavlja dodatne medicinske preglede. Mišljenje lekarske komisije na propisanom obrascu je dovoljno.

Zbog pravne sigurnosti i sprečavanja bilo kakvih zloupotreba i falsifikovanja dokumenata, konačno i izvršno rešenje kojim se usvaja zahtev za promenu pola, opštinska uprava, odnosno gradska uprava, odnosno gradska uprava grada Beograda, dužna je dostaviti nadležnom ministarstvu radi upisa u Evidenciju lica kojima je izvršena oznaka promene pola u dokumentima.

Budući da podatak o promeni oznake pola duboko zadire u privatnost lica, zbog čega treba da ima karakter naročito osetljivog podatka o ličnosti, potrebno je propisati da je prilikom izdavanja novog izvoda iz matične knjige rođenih zabranjeno stavljati naznaku da je izvršena promena oznake pola u matičnoj knjizi rođenih. Ovo radi zaštite privatnosti tog lica, jer je izvod iz matične knjige dokument koji je vrlo frekventan u pravnom saobraćaju i takav podatak o ličnosti treba da bude dostupan samo onima kojima je neophodan za obavljanje poslova za koje su nadležni.

U postupku odlučivanja o zahtevu za promenu oznake pola shodno se primenjuju odredbe zakona o matičnim knjigama, ako ovim zakonom nije drukčije određeno.

Član 11a.

Ovaj tekst Modela zakona po prvi put u naš pravni sistem uvodi pojam interseks osobe. Interseks osoba je osoba čiji se pol razvija van tipičnog razvoja pola kao izričito muškog ili ženskog. To su osobe koje se ne mogu svrstati prema medicinskim standardima u muški ili ženski pol i koje imaju atipičan razvoj unutar hromozoma, gonada, hormona i polnih organa.⁶ Interseks osoba može imati XX hromozome, ali i organ koji je poput falusa ili XY hromozome i vaginu. Interseks osobe mogu imati i genitalije koje su dvoznačne.⁷ O interseksualnosti se govori kao o abnormaliji pola novorođenčadi.⁸ U slučaju da pol novorođenčeta ne može da se utvrdi odmah po rođenju deteta, putem hirurških intervencija, njima se dodeljuje muški ili ženski pol, bez obzira na najnovija medicinska istraživanja koja pokazuju da to nije neophodno, niti medicinski opravdano zato što su interseks pojedinci u najvećem delu apsolutno zdravi.⁹ U većini slučajeva medicinski zahvati nisu neophodni, već se pravdaju psihološkim problemima koje može izazvati mešanje polnih kategorija na društveno neprihvatljive načine.¹⁰ Rodni identitet interseks osoba može, ali i ne mora, da se uklapa u socijalno dominantni binarni koncept muškarac i žena. Interseks identitet je rodni identitet sam po sebi.¹¹

Interseksualnost se u medicini prvi put spominje u 19. veku, iako je kao pojava prisutna od davnih vremena.¹² U tom periodu, interseksualnost nije podrazumevala medicinske procedure normalizacije pola, poput hirurških zahvata i hormonske terapije, koje je inicirala moderna medicina. Termin koji se tada koristio za interseks osobe, a danas se smatra arhaičnim i pogrdnim, je hermafroditizam i pseudohermatofroditizam.¹³

Prema podacima Interseks zajednice Severne Amerike (ISNA)¹⁴, danas se svaka

6 Pojmovnik LGBT kulture, Sarajevski otvoreni centar, 2012, <http://lgbt.ba/interseksualnost/>, 25.08.2015.

7 Ibid.

8 Ibid.

9 World Health Organization report: Sexual health, human rights and the law, 2014.

10 Ibid.

11 Ibid., vidi i: Dan Christian Ghattas, Human Rights between the Sexes A preliminary study on the life situations of inter* individuals, Heinrich Böll Foundation, 2013, http://www.boell.de/sites/default/files/endl_human_rights_between_the_sexes.pdf, 25.08.2015.

12 Ibid.

13 Ibid.

14 Clinical Guidelines for the Management of Disorders of Sex Development in Childhood, Rohnert Park, Intersex Society of North America. <http://www.isna.org/legal>, 25.08.2015.

dvehiljadita beba rađa kao interseksualna. U Srbiji su interseks osobe potpuno pravno nevidljive i ne postoji tačan podatak o njihovom broju. Međutim, njihovi problemi su realni i počinju već na samom rođenju.

Lečenje interseks osoba se od rođenja sprovodi najčešće bez saglasnosti osobe, tj. zakonskog zastupnika maloletnog interseks lica. Uobičajena je medicinska praksa da se odmah nakon rođenja interseks osobi dodeli muški ili ženski pol i da se na njoj tokom ranog detinjstva i tokom adolescencije vrše medicinski zahvati. Interseksualna zajednica Severne Amerike ovu praksu naziva genitalnim sakaćenjem, protiveći se operacijama na deci koja nisu dovoljno zreli da razumeju značaj takvih medicinskih intervencija i daju pristanak na tako nešto.¹⁵ Često, zbog izvedenih medicinskih intervencija na telu, interseks lica imaju ozbiljne duševne i telesne tegobe.¹⁶ Operacije izvršene na interseksualnoj deci predstavljaju kršenje prava na autonomiju i telesni integritet, a često su motivisane nemogućnošću roditelja/staratelja da se na adekvatan način nose sa atipičnošću vlastitog deteta.

Imajući u vidu da se najveći deo kršenja osnovnih ljudskih prava interseks osobe dešava u najranijem detinjstvu ili adolescenciji, posebna pažnja mora se posvetiti upravo poštovanju prava interseks dece. Upravo to propisuje i Rezolucija parlamentarne skupštine Saveta Evrope (2013) o pravu deteta na telesni integritet, koja u članu 7.5.3 nabroja posebne kategorije kršenja prava na telesni integritet deteta sa posebnim osvrtom na interseks decu.¹⁷ U navedenom članu Rezolucije navodi se da je potrebno preduzeti dalja naučna istraživanja kako bi se povećalo znanje o specifičnom položaju interseks osoba, obezbediti da niko ne bude podvrgnut nepotrebnim medicinskim tretmanima i hirurškim intervencijama, koje su više kozmetičke, nego intervencije koje su od vitalnog značaja za zdravlje deteta tokom njegovog odrastanja, da se garantuje telesni integritet, autonomija i pravo na samoopredeljenje.¹⁸

Specijalni izvestilac UN za torturu, istakao je da su interseks deca često predmet ireverzibilnih operacija promene pola, nasilne sterilizacije i drugih genitalnih

15 Ibid.

16 World Health Organization report: Sexual health, human rights and the law, 2014

17 Resolution 1952 (2013), Children's right to physical integrity, Assembly debate on 1 October 2013 (31st Sitting) (see Doc. 13297, report of the Committee on Social Affairs, Health and Sustainable Development, rapporteur: Ms Rupprecht). Text adopted by the Assembly on 1 October 2013 (31st Sitting), <http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewPDF.asp?FileID=20174&lang=en>, 25.08.2015.

18 Human rights and intersex people. Issue Paper published by the Council of Europe Commissioner for Human Rights, 2015., str.37-43.

operacija (genital-normalising surgery) koje se vrše bez obaveznog informisanog pristanka pacijenta ili bez pristanka zakonskih zastupnika maloletnog lica, a sve u pokušaju da se ispravi-promeni njihov pol, kako bi se uskladio sa ustaljenom binarnom rodnom podelom uloga muško/žensko.¹⁹ Ovakav pristup interseks licima ostavlja interseks decu u potpunosti nepolodnom i izaziva teške duševne patnje. On je dodao i da diskriminacija po osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta često može da doprinese procesu dehumanizacija žrtve, što je često neophodan uslov za mučenje i zlostavljanje.²⁰

Takođe, Komitet UN za zaštitu prava deteta, u februaru 2015. godine izrazio je zabrinutost u vezi sa „nepotrebnim medicinskim i hirurškim intervencijama na interseks deci, koje se sprovode bez njihovog pristanka, i koje često proizvode nepovratne posledice na njihov dalji telesni i psihološki razvoj“.²¹ Komitet je pozvao sve države članice da osiguraju da interseks deca ne budu podvrgnuta medicinskom ili hirurškom tretmanu, bez svog ili pristanka svojih zakonskih zastupnika, da im se obezbedi pravo na poštovanje telesnog integriteta, autonomija ličnosti i pravo na samoodređenje, kao i da se njihovim porodicama obezbedi adekvatna podrška i pomoć.²²

Imajući u vidu sve gore navedeno, odredbama člana 11a ovog Modela zakona predviđeno je da roditelji deteta rođenog sa neodređenim genitalijama imaju pravo da se u matičnoj knjizi rođenih, u rubrici oznaka pola, pol deteta označi neutralno, terminom „drugo“. U roku od tri godine od dana sticanja punoletstva, dete ima pravo da se u rubrici oznaka pola, pol označi kao muški ili ženski, s tim što može zadržati i oznaku pola „drugo“.

Ova odredba na pragu je sličnih zakonskih rešenja u zemaljama članicama EU koje ostavljaju mogućnost interseks deci, odnosno njihovim roditeljima kao zakonskim zastupnicima da: nakon rođenja deteta u rodni list ne upisuju oznaku pola deteta do navršene treće godine deteta (Francuska); da se oznaka pola deteta ne upisuje uopšte, odnosno zakon ne daje nikakvu vremenske odrednicu za upis oznake pola u slučajevima kada se pol novorođenčeta ne može jasno utvrditi (Finska i Portugal)²³; da se u izvodu iz matične knjige rođenih pored oznake pola za muškarca ili ženu opredele za treću opciju kao novi status za pol deteta – „neodređen“ – „blank“ sex

19 Ibid.

20 Ibid.

21 Ibid.

22 Ibid.

23 Ibid.

category , „beides“ (Nemačka). Luksemburg i Malta takođe ostavljaju mogućnost da se u izvod iz matične knjige rođenih, ne upiše oznaka za pol deteta odmah nakon rođenja, već se ta odluka može doneti i kasnije, u bilo kom trenutku u životu tog deteta u veoma jednostavnoj administrativnoj proceduri. Od 2014, Danska u svom Zakonu o rodnom identitetu omogućava licu starijem od 18 godina da izvrši promenu pola u ličnim dokumentima samo na osnovu njene/njegove izjave o polu, bez potrebe za bilo kakvim zvaničnim dokumentom neke ustanove javne vlasti ili nekog trećeg.²⁴ Spomenućemo i to da zemlje kao što su Australija, Malezija, Nepal, Novi Zeland i Južna Afrika, već godinama unazad imaju oznaku „X“ kao oznaku za treći pol u pasošima svojih državljana, dok u Indiji u pasošima pored oznaka za muški i ženski pol postoji i polje za oznaku „drugi“ – „other“.²⁵

Član 12.

Zbog pravne sigurnosti potrebno je propisati jedinstvenu evidenciju lica kojima je izvršena oznaka promene pola u dokumentima. Takva evidencija je vitalna za ostvarivanje prava transpolnih osoba i predstavlja osnov za izdavanje raznih drugih dokumenata.

S obzirom na to da obrada podataka o ličnosti mora biti uređena zakonom, minimum pitanja koji mora biti uređen zakonom je svrha obrade podataka o ličnosti (o čemu se napred već govorilo), vrste podataka o ličnosti, način korišćenja podataka, kao i rok čuvanja podataka. Kada se zakonom određuje svrha i način obrade podataka, onda se tim zakonom određuje i rukovalac podataka (čl. 3. tač. 5. Zakona o zaštiti podataka o ličnosti). Shodno navedenom, prema ovom Modelu zakona rukovalac Evidencije je ministarstvo nadležno za poslove državne uprave. Evidencija sadrži sledeće podatke: ime i prezime lica pre promene oznake pola, ime i prezime lica nakon promene oznake pola, oznaka pola pre i nakon otklanjanja nesklada između biološkog pola i rodnog identiteta, prethodni jedinstveni matični broj građanina i novi matični broj građanina, ime oba roditelja, datum i mesto rođenja, adresu prebivališta, broj svih odluka na osnovu kojih su izvršeni upisi u Evidenciju sa označenjem organa koji ih je doneo. Podaci iz Evidencije se mogu dati tužilaštvu radi vođenja krivičnog postupka za krivična dela za koja se goni po službenoj dužnosti; sudovima radi vođenja sudskih postupaka; organima nadležnim za vođenje biračkih spiskova radi utvrđivanja identiteta birača i sprečavanja zloupotreba u izbornom procesu; a drugim licima i organima samo uz pisanu

saglasnost lica na koje se podaci odnose. Podaci iz Evidencije, kao i dokumentacija na osnovu koje je izvršen upis u Registar čuva se trajno. Tehničke aspekte načina vođenja Evidencije bliže propisuje ministar nadležan za poslove državne uprave.

Član 13. - Promena imena

Kao i kod svih drugih pitanja, autori Modela zakona o rodnom identitetu su nastojali da ponude rešenja koja će se s jedne strane, u potpunosti uklopiti u postojeći ustavni i zakonodavni okvir, biti jednostavna, brza, efikasna i ekonomična, a s druge strane, omogućiti trans osobama da brzo i jednostavno ostvare svoja prava. Tako je i sa ponuđenim rešenjem za promenu imena.

Naime, pitanje promene ličnog imena je regulisano odredbama članova 346., 347. i 350. Porodičnog zakona („Službeni glasnik RS“, broj 118/2005 i 72/2011 – dr.zakon).

Dakle, kada je u pitanju promena ličnog imena, jasno je ko je stvarno i mesno nadležan da odlučuje o promeni imena i pod kojim uslovima. Kada su specifično trans osobe u pitanju, ono što se javlja kao problem u praksi jesu zabeleženi slučajevi da su nadležni organi uslovljavali lica da izaberu neko rodno neutralno ime (npr. Vanja, Saša), a ne željeno ime u svom rodu. Da bi se predupredile ovakve situacije i ova materija konačno regulisala na način koji se uklapa u naš pravni okvir, potrebno je propisati da lice sa rodnom disforijom ima pravo da promeni ime u skladu sa svojim rodnim identitetom.

Zahtev se dostavlja nadležnom organu u skladu sa propisima koji regulišu lično ime. Uz zahtev za promenu ličnog imena potrebno je dostaviti i mišljene lekarske komisije, o čemu je prethodno bilo detaljno reči.

Iz istih razloga, kao kod promene oznake pola u matičnim knjigama, potrebno je da nadležni organ odluku o promeni imena donese u kratkom roku, odnosno po Modelu zakona u roku od pet radnih dana, sve u skladu sa propisima koji regulišu lično ime.

Zbog napred navedenih razloga zabranjeno je da organ koji odlučuje o promeni imena uslovljava lice koje menja ime, obavezom, da uzme rodno neutralno ime.

Zbog pravne sigurnosti i sprečavanja bilo kakvih nezakonitih radnji, konačno

²⁴ Ibid.

²⁵ Ibid.

i izvršno rešenje kojim se menja lično ime lica nadležni organ dužan je dostaviti nadležnom ministarstvu radi upisa u Evidenciju.

Član 14.

S obzirom na to da je jedinstveni matični broj građanina po svojoj strukturi takav da između ostalog otkriva i pol lica, zakonom je potrebno izričito predvideti da lice sa rodnom disforijom ima pravo na promenu jedinstvenog matičnog broja građanina.

Zahtev se dostavlja nadležnom organu u skladu sa propisima koji uređuju jedinstveni matični broj građanina, uz koji se obavezno dostavlja konačno i izvršno rešenje nadležnog organa kojim je usvojen zahtev za promenu pola u matičnoj knjizi rođenih, novi izvod iz matične knjige rođenih i konačno i izvršno rešenje nadležnog organa kojim je promenjeno ime lica. Organ nadležan za odlučivanje o tom zahtevu dužan je da odredi novi jedinstveni matični broj građanina u roku od tri dana od dana prijema zahteva. Nadležni organ za određivanje jedinstvenog matičnog broja građanina dužan je matični broj građanina lica o čijem je zahtevu odlučeno dostaviti nadležnom ministarstvu radi upisa u Evidenciju.

Član 15.

S obzirom na to da u pravnom saobraćaju cirkuliše ogroman broj dokumenata, isprava i sl. u kojima su sadržani podaci o ličnom imenu, oznaci pola i JMBG, te da je nemoguće da zakonodavac predvidi i anticipira sve situacije u kojim je potrebno promeniti ta dokumenta potrebno je ustanoviti osnov za promenu tih dokumenata. Upravo je to jedan od razloga za uspostavljanje i vođenja Evidencije kod ministarstva nadležnog za poslove državne uprave. Izvod iz te Evidencije je pravni osnov za promenu svih ličnih i drugih dokumenata tih lica.

Naime, lice sa rodnom disforijom, koje je upisano u Evidenciju ima pravo na promenu oznake pola, imena i jedinstvenog matičnog broja građanina u svim ličnim dokumentima (lična karta, putna isprava, vozačka dozvola, radnja knjižica, zdravstvena knjižica, diplome i druga uverenja o stečenom obrazovanju i stručnoj spremi i dr.). Uz zahtev za promenu ličnih podataka u tim dokumentima nadležnom organu se dostavlja potvrda iz Evidencije, koju izdaje ministarstvo nadležno za poslove uprave, a u kojoj je navedeno da je lice upisano u Evidenciju, sa vrstama

podataka o ličnosti koje su propisane zakonom. Zbog brzog i efikasnog ostvarivanja prava trans osoba, ministarstvo nadležno za poslove državne uprave je dužno da u roku od tri dana od dana prijema zahteva, izda potvrdu iz Evidencije. Iz istog razloga, nova lična dokumenta nadležni organ dužan je izdati najkasnije u roku od trideset dana od dana prijema zahteva za izdavanje nove lične isprave. S obzirom na to da postoji potreba da se spreči zloupotreba diploma o stečenom obrazovanju, zakonom treba predvideti da ukoliko lice zahteva izdavanje nove diplome ili drugih uverenja o stečenom obrazovanju i stručnoj spremi, odnosno zahteva izdavanje nove radne knjižice, dužno je nadležnom organu vratiti originale ličnih isprava čija izmena se traži.

Član 16.

Članom 16. Modela zakona uređuju se prava iz radnog odnosa lica sa rodnom disforijom, koje je u procesu otklanjanja nesklada između biološkog pola i rodnog identiteta. Ovim odredbama naglašava se da lice ne sme trpeti negativne posledice u pogledu prava i obaveza iz radnog odnosa, s obzirom na svoje zdravstveno stanje, te da ukoliko dobije otkaz ugovora o radu, a učini verovatnim da je tuženi izvršio akt diskriminacije po osnovu rodne disforije, teret dokazivanja da nije bilo diskriminacije po tom osnovu pada na tuženog poslodavca.

Predložena odredba u skladu je sa Preporukom CM/Rec(2010)5 Komiteta ministara zemalja članica Saveta Evrope, o merama za borbu protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, kojom se ukazuje da: „Zemlje članice treba da obezbede uspostavljanje i primenu adekvatnih mera koje obezbeđuju efektivnu zaštitu protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta u zapošljavanju i zanimanju, kako u javnom tako i u privatnom sektoru. Ove mere treba da pokriju i uslove za mogućnost dobijanja posla, napredovanja, otpuštanja, plate i druge radne uslove, uključujući prevenciju, borbu i kažnjavanje uznemiravanja i drugih oblika viktimizacije. Posebna pažnja treba da se obrati na obezbeđivanje efektivne zaštite prava na privatnost transrodnih pojedinaca u kontekstu zapošljavanja, posebno u vezi sa zahtevima za zapošljavanje, da bi se izbeglo bilo koje nebitno otkrivanje koje se tiče njihove polne istorije ili njihovog prethodnog imena, njihovom poslodavcu ili drugim zaposlenima.“²⁶

²⁶ Preporuka CM/Rec(2010)5 Komiteta ministara zemalja članica Saveta Evrope o merama za borbu protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta (Usvojio Savet ministara 31. marta 2010. na svojoj 1081. Sednici Zamenika ministara).

Odredbom člana 2. stav 1. tačka 1. Zakona o zabrani diskriminacije, propisano je da izrazi „diskriminacija“ i „diskriminatorno postupanje“ označavaju svako neopravdano pravljenje razlike ili nejednako postupanje, odnosno propuštanje (isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva), u odnosu na lica ili grupe, kao i na članove njihovih porodica, ili njima bliska lica, na otvoren ili prikriven način, a koji se zasniva na rasi, boji kože, precima, državljanstvu, nacionalnoj pripadnosti ili etničkom poreklu, jeziku, verskim ili političkim ubeđenjima, polu, rodnom identitetu, seksualnoj orijentaciji, imovinskom stanju, rođenju, genetskim osobnostima, zdravstvenom stanju, invaliditetu, bračnom i porodičnom statusu, osuđivanosti, starosnom dobu, izgledu, članstvu u političkim, sindikalnim i drugim organizacijama i drugim stvarnim, odnosno pretpostavljenim ličnim svojstvima (u daljem tekstu: lična svojstva).²⁷

Odredbom člana 16. stav 1. Zakona o zabrani diskriminacije, propisano je da je zabranjena diskriminacija u oblasti rada, odnosno narušavanje jednakih mogućnosti za zasnivanje radnog odnosa ili uživanje pod jednakim uslovima svih prava u oblasti rada, kao što su pravo na rad, na slobodan izbor zaposlenja, na napredovanje u službi, na stručno usavršavanje i profesionalnu rehabilitaciju, na jednaku naknadu za rad jednake vrednosti, na pravične i zadovoljavajuće uslove rada, na odmor, na obrazovanje i stupanje u sindikat, kao i na zaštitu od nezaposlenosti. A odredbom člana 16. stav 2. da zaštitu od diskriminacije iz stava 1. ovog člana uživa lice u radnom odnosu, lice koje obavlja privremene i povremene poslove ili poslove po ugovoru o delu ili drugom ugovoru, lice na dopunskom radu, lice koje obavlja javnu funkciju, pripadnik vojske, lice koje traži posao, student i učenik na praksi, lice na stručnom osposobljavanju i usavršavanju bez zasnivanja radnog odnosa, volonter i svako drugo lice koje po bilo kom osnovu učestvuje u radu.

Transpolne osobe su vrlo često diskriminisane prilikom zapošljavanja, s obzirom na to da se tranpolnost, posebno u fazi hormonske terapije, ne može sakriti. Na radnom mestu često trpe vređanje i podsmevanje, a neretko dobijaju i otkaz.

Radi ostvarivanja prava na rad transrodnih/polnih osoba²⁸, Republika Srbija bi

²⁷ „Službeni glasnik Republike Srbije“ broj 22/2009 od 30.3.2009. godine.

²⁸ Trans* kao termin je takođe u širokoj upotrebi, a to je termin koji obuhvata druge termine u sebi (tzv. umbrella term, eng.), a koji se odnose na sve identitete u okviru spektra rodni identiteta. To podrazumeva ogromnu raznolikost, ali ih često grupišemo zajedno (npr. kada govorimo o trans* pitanjima). Trans (bez asteriska), najpreciznije se odnosi na trans žene i trans muškarce, dok se asterisk odnosi na posebnu crtu u naporima da se uključe svi necisrodni rodni identiteti, uključujući tu i transrodne, transeksualne osobe, transvestite, rodnoqueer osobe, rodno fluidne, nebinarne osobe, osobe koje se poigravaju sa rodnom, bezrodnom, arodnom, nerodnom, osobe trećeg roda, two-spirit (odnosi

trebalo da uzme u obzir Džogdžakarta principe, tj. preporuke državama članicama i to²⁹: „Princip 12 – Pravo na rad koji glasi: Svako ima pravo na pristojan i produktivan rad, na pravične i zadovoljavajuće uslove rada i na zaštitu od nezaposlenosti, bez diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta.“

U Izveštaju Agencije Evropske unije za fundamentalna prava iz 2009. godine o izazovima sa kojima se suočavaju transrodne osobe, istaknuto je da su „transrodne osobe izložene diskriminaciji, često na široj osnovi nego lezbejska, gej i biseksualna populacija, posebno prilikom zapošljavanja. Transrodne osobe koje su otvorene po pitanju svog rodnog identiteta na radnom mestu, često su žrtve zlostavljanja na poslu od strane svojih kolega, te stoga neretko menjaju posao“.³⁰ Godine 1989, Evropski parlament usvojio je rezoluciju o diskriminaciji transpolnih osoba, pozivajući zemlje članice da preduzmu korake kako bi ih zaštitile i usvojele zakonodavstvo kojim bi se stalo na put diskriminaciji. Antidiskriminaciono zakonodavstvo EU na početku je bilo ograničeno na pitanje polne jednakosti u kontekstu zapošljavanja, ali se značajno proširilo tokom poslednje decenije sa težnjom da pokrije niz osnova i povećan broj situacija. Ugovor o funkcionisanju Evropske unije (TFEU) sadrži odredbe koje dozvoljavaju institucijama Evropske unije da donose antidiskriminaciono zakonodavstvo (član 19. TFEU) i zahtevaju od država članica da primene princip jednakih plaćanja po osnovu rada između muškaraca i žena (član 157. TFEU).³¹

Prateći ekspanziju antidiskriminacionog prava EU izvan rodne ravnopravnosti i konteksta zapošljavanja, u Amsterdamskom ugovoru (kojim se dozvoljava institucijama EU da zabrane diskriminaciju po osnovu rase, etničkog porekla, religije ili uverenja, starosti, invaliditeta i seksualne orijentacije), praćenim usvajanjem dva velika zakonodavna instrumenta – Rasne direktive 2000/43 i Okvirne direktive o zapošljavanju 2000/78 – Evropski sud pravde (ECJ) počeo je da se poziva na generalni princip jednakog postupanja van oblasti polne jednakosti.³²

se na severnoameričke urođenike koji igraju jednu ili više pomešanih rodni uloga koje se tradicionalno mogu naći kod mnogih američkih i kanadskih urođenika), birodne, i trans muškarce i trans žene.

²⁹ Grupa od 29 istaknutih pravnih stručnjaka u oblasti ljudskih prava iz 25 zemalja, je pripremila, razvila i ustanovila dokument pod nazivom Džogdžakarta principi, na sastanku koji je održan na Gadjah Mada Univerzitetu u Džogdžakarti, u Indoneziji, od 6. do 9. novembra 2009, i jednoglasno ih usvojila, a odnosi se na primenu zakona o međunarodnim ljudskim pravima vezanim za seksualnu orijentaciju i rodni identitet.

³⁰ Statement of the Office of the UN High Commissioner for Human Rights to the International Conference on LGBT human rights, Montreal 26 July 2006, available at www.unhcr.ch/hurricane/huric

³¹ Official Journal of the European Communities No C 256/33–37 of 9.10.1989

³² Article 21(1) of the Charter of Fundamental Rights

U slučaju P v S and Cornwall County Council, Evropski sud pravde, glavni sudski organ Evropske unije, stao je na stanovište da princip sadržan u Direktivi 76/207 o polnoj jednakosti može da se primeni na situaciju u kojoj je zaposleni bio otpušten zbog podvrgavanja operaciji promene pola, i na kasnije slučajeve u kojima je pojačana zaštita koju pravo EU pruža od transrodne diskriminacije.³³ Ovo je prošireno u sledećim slučajevima. Slučaj K.B. v National Health Service Pensions Agency ustanovio je da je nepodobnost transpolnog muškog partnera čija je žena bila zaposlena, da nasledi njenu penziju, pošto nisu mogli da se venčaju, bila u surotnosti sa članom 141. Ugovora o Evropskoj zajednici.³⁴ Evropski sud pravde je svojim presudama potvrdio da jednak zakonodavni tretman po osnovu pola u pitanjima vezanim za zapošljavanje, jednaka plaćanja po osnovu rada i socijalnu zaštitu, jeste primenjiv na transrodne osobe, i jednak tretman transrodnih osoba treba da se obezbedi u odnosu na novi, stečeni pol, a ne na pol pripisan po rođenju.

Član 17.

Predloženim članom 17. Modela zakona uređuje se pravo na penzijsko osiguranje licima kojima je promenjena oznaka pola u ličnim dokumentima. Ovim odredbama obezbeđuje se princip pravnog kontinuiteta lica koje je otklonilo nesklad između svog biološkog pola i rodnog identiteta i promenilo oznaku pola u ličnim dokumentima.

Evropski sud za ljudska prava se u više navrata bavio u svojim presudama ovim pitanjem i donosio zaključke: „Da postoperativna transpolna žena polaže pravo na odlazak u penziju, nakon istih godina života i rada kao i ostale žene“ (Grant v. The United Kingdom (2006)). U slučajevima B. v. France, 25. marta 1992, a posebno u Christine Goodwin v. the United Kingdom, Evropski sud za ljudska prava je našao da odbijanje države da pravno prizna završeno prilagođavanje pola, predstavlja kršenje odredaba člana 8. Evropske Konvencije o ljudskim pravima.

Evropski sud pravde je u slučaju Richards v. Secretary of State for Work and Pensions, u svojoj presudi tumačenjem Direktive Saveta 79/7/EEC, doneo zaključak da postoperativnoj transpolnoj ženi bude dodeljena penzija u šezdesetoj godini, ne u šezdesetpetoj, kao muškarcima.³⁵

³³ P v S and Cornwall County Council (1994). <http://www.equalrightstrust.org/ertdocumentbank/Microsoft%20Word%20-%20P%20v%20S.pdf>

³⁴ K.B. v National Health Service Pensions Agency, <http://www.hrcr.org/safrica/equality/KB.html>

³⁵ Richards v Secretary of State for Work and Pensions, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62004J0423:EN:NOT>

Član 18.

Predloženim članom 18. Modela zakona uređuje se pravo na bračni i porodični život lica kome je promenjena oznaka pola u ličnim dokumentima, tako da se brak lica kome je promenjena oznaka pola može uz saglasnost supružnika prevesti u registrovanu istopolnu zajednicu, u skladu sa zakonom kojim se uređuje registracija istopolnih zajednica. Ovakvo zakonsko rešenje povlači sa sobom i obavezu donosioca odluka da usvoje zakon o registrovanim istopolnim zajednicama kojim se uređuju osnovna načela i pojam registrovanih istopolnih zajednica, postupak i uslovi registracije, dejstva i pravne posledice registracije i način prestanka registrovanih istopolnih zajednica. Kako tekst Modela zakona o registrovanim istopolnim zajednicama već postoji, nakon njegovog usvajanja, odredbe Modela zakona o rodnom identitetu nadovezaće se na odredbe tog zakona.

Preporukom CM/Rec(2010)5 Komiteta ministara zemalja članica Saveta Evrope o merama za borbu protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta ukazuje se da: „Zemlje članice treba da obezbede sve neophodne mere da, jednom kada je promena pola osobe završena i pravno priznata, garantuju toj osobi efektnu primenu prava da se venča sa osobom suprotnog pola od novostečenog. Kad nacionalno zakonodavstvo garantuje prava i obaveze nevenčanih parova, zemlje članice treba da obezbede da se ono primenjuje na nediskriminatoran način i na parove istog i na parove različitog pola, uključujući i prava na penzione beneficije i stanarska prava preživelog u slučaju smrti jednog od članova para. Kad nacionalno zakonodavstvo prepoznaje registrovanje istopolnih partnerstava, zemlje članice treba da teže da obezbede da njihov pravni status i njihova prava i obaveze, budu jednaki onima heteroseksulanih parova na uporediv način. Kad nacionalno zakonodavstvo ne prepoznaje i ne garantuje prava i obaveze registrovanih istopolnih partnerstava i nevenčanih parova, zemlje članice se pozivaju da razmotre opciju da omoguće, bez diskriminacije bilo koje vrste, uključujući i onu nad raznopolnim parovima, istopolnim parovima da predstave praktične probleme koji se tiču njihove društvene realnosti u kojoj žive.“

Uzimajući u obzir da su najbolji interesi deteta primarni osnov za razmatranje odluka vezanih za roditeljsku odgovornost ili za starateljstvo nad detetom, zemlje članice treba da obezbede da se takve odluke donose bez diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta.

Uzimajući u obzir da najbolji interesi deteta treba da budu primarni osnov za

razmatranje odluka vezanih za usvajanje deteta, države članice čije zakonodavstvo dopušta da samci usvajaju dete, treba da obezbede da se zakon primenjuje bez diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta.

Predložena odredba u skladu je sa Preporukom Komesara za ljudska prava Saveta Evrope kojom se predlaže: „Ukidanje bilo kakvih ograničenja prava transrodnih osoba da ostanu u već postojećim bračnim zajednicama i nakon priznate promene pola.“

U državama članicama EU, 16 država članica dozvoljava postoperativnim transpolnim osobama da sklope brak sa osobom pola različitog od njihovog novog pola (Belgija, Danska, Estonija, Grčka, Španija, Francuska, Italija, Letonija, Luksemburg, Holandija, Austrija, Slovačka, Finska, Švedska, Velika Britanija). Ostajanje u braku nakon priznanja promene pola moguće je u Litvaniji i Holandiji. Ustavni sud Nemačke i Ustavni sud Austrije odobrili su pravo transpolnoj ženi da nakon promene svog pola u ženski, ostane u braku sa svojom ženom.

Evropski sud za ljudska prava u svojoj odluci u predmetu I. v. UK (2002) ustanovio je „da nepriznavanje prava postoperativnoj transpolnoj osobi na brak predstavlja kršenje čl. 8. i čl. 12. ECHR (pravo na brak)“.³⁶ U svom obrazloženju, Sud je uočio da s jedne strane postoji velika društvena promena u instituciji braka, a sa druge strane da postoji značajan razvitak u medicini i nauci u domenu transpolnosti. Zbog toga, Sud nije ubeđen da rodno profilisana odredba „muškarci i žene“ u čl. 12. ECHR mora da se tumači striktno i isključivo samo na osnovu bioloških kriterijuma, i da zbog toga nije našao opravdanje za безусловno onemogućavanje transpolnim osobama da uživaju pravo na sklapanje braka.

Ustavni sud Srbije je u predmetu UŽ-3238/2011, zauzeo stanovište da poštovanje zajemčenog ljudskog prava podrazumeva, pre svega, obavezu državnih organa i drugih nosilaca javnih ovlašćenja da se ne mešaju u uživanje garantovanog prava, što predstavlja „negativnu obavezu države“. Izuzetno, odredbe člana 20. stav 1. i člana 23. stav 2. Ustava i odredba člana 8. stav 2. Evropske konvencije, jasno predviđaju i definišu uslove, način i razloge zbog kojih se ova prava mogu ograničiti, odnosno situacije kada može doći do dozvoljenog mešanja javnih vlasti u nečiji slobodan razvoj ličnosti i privatni život. Iz navedenog se može zaključiti da jasno i precizno definisanje eventualnog ograničenja ovih prava služi i obezbeđenju njihovog

³⁶ I. v. UK2002. [http://archive.equalj.us/141/1/ECHR%2C I. v. United Kingdom%2C no. 25680:94 \[2002\].pdf](http://archive.equalj.us/141/1/ECHR%2C%20I.%20v.%20United%20Kingdom%2C%20no.%2025680:94%20[2002].pdf)

poštovanja, budući da uspostavlja razliku između dozvoljenog i nedozvoljenog mešanja u uživanje zajemčenih ljudskih prava. Sa druge strane, međutim, Ustavni sud nalazi da poštovanje garantovanih ljudskih prava podrazumeva i da pojedinac od nosilaca javne vlasti može zahtevati preduzimanje radnji i donošenje akata, kojima će se obezbediti to poštovanje, a što predstavlja „pozitivnu obavezu države“.

Ustavni sud dalje u istom predmetu UŽ-3238/2011 navodi da se u dosadašnjoj praksi Evropskog suda za ljudska prava, oblikom kršenja garantovanih prava smatra i nedonošenje propisa kojima se omogućava njihovo ostvarivanje. Tako je Evropski sud za ljudska prava u odluci L. protiv Litvanije (predstavka broj 27527/03, presuda od 11. septembra 2007. godine), smatrajući da upravni postupak ili postupak pred redovnim sudovima ne predstavljaju efikasna pravna sredstva u situacijama kada su kršenja ljudskih prava izazvana zakonom, ili su njegova direktna posledica, zaključio: „Sud smatra da se podnosilac predstavke žali na osnovu članova 3, 8, 12. i 14. Konvencije u suštini na stanje domaćeg prava, odnosno na nedostatak zakona koji bi mu omogućio da završi hirurški postupak prilagođavanja pola i nastavi svoj život kao osoba muškog pola. Predmet žalbi podnosioca predstavke je stoga navodno propuštanje države da postupi u skladu sa svojim pozitivnim obavezama po navedenim odredbama Konvencije. Ne postoji nikakva indikacija da bi bilo kakav domaći postupak podnosiocu ustavne žalbe omogućio delotvoran pristup sudu i u teoriji i u praksi, ili da bi imao razumanih izgleda za uspeh u otklanjanju navedenih povreda“.

Član 19.

Odredbama člana 19. Modela zakona propisuje se da se kod lica koje je promenilo oznaku pola u ličnim dokumentima poštuje princip pravnog kontinuiteta ličnosti pre i posle promene oznake pola u ličnim dokumentima, tako da lice zadržava sva prava stvarnopravna, obligacionopravna, nasledna i druga imovinska prava; autorska prava, prava intelektualne svojine, kao i sva druga prava koja su vezana za ličnost, kao da promene oznake pola u ličnim dokumentima nije ni bilo.

Predloženo rešenje u skladu je i sa Preporukom CM/Rec(2010)5 Komiteta ministara zemalja članica Saveta Evrope o merama za borbu protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta kojom se ukazuje da: „Trebaju preduzeti mere koje obezbeđuju da sve osobe imaju isti efekatan pristup adekvatnim

stambenim uslovima bez diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta; ove mere treba posebno da teže da omoguće zaštitu od diskriminatornog iseljavanja i da garantuju jednaka prava da dobiju i zadrže vlasništvo nad zemljom i drugom imovinom.“³⁷

Član 20.

Saglasno odredbama Ustava i pozitivnim propisima koji uređuju ovu oblast, predloženom odredbom uređuje se nadzor nad sprovođenjem ovog zakona i propisa donetih za sprovođenje ovog zakona. Svi organi koji odlučuju o nečijem pravu moraju se držati odredbe člana 18. stav 3. Ustava Republike Srbije da se odredbe o ljudskim i manjinskim pravima tumače u korist unapređenja vrednosti demokratskog društva, saglasno važećim međunarodnim standardima ljudskih i manjinskih prava, kao i praksi međunarodnih institucija koje nadziru njihovo sprovođenje.

Ustavni sud Republike Srbije i Poverenica za zaštitu ravnopravnosti izneli su u svojim odlukama jedinstveni nedvosmislen stav da transpolne osobe imaju pravo na priznavanje pravnih posledica promene pola, da je to deo njihovog prava na privatnost, prava na dostojanstvo i slobodan razvoj ljudske ličnosti, te da svi nadležni organi i ustanove moraju preduzeti sve što je u njihovoj moći da bi transpolna lica, kao jedna marginalizovana i ignorisana društvena grupa, dostigli punu ravnopravnost.

Čl. 21. - .23.

Zakonom su predviđene kaznene odredbe za ustanove i odgovorna lica u slučaju kršenja prava i obaveza predviđenih ovim Zakonom. Zaprećeni minimumi i maksimumi prekršajnih kazni primereni su težini prekršaja.

Čl. 24. - 25.

Prelazne i završne odredbe ovog zakona utvrđuju rokove u kojima moraju biti doneti podzakonski akti iz člana 12. stav 5. ovog zakona i odredbe o stupanju na snagu ovog zakona.

³⁷ Preporuka CM/Rec(2010)5 Komiteta ministara zemalja članica Saveta Evrope o merama za borbu protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta (Usvojio Savet ministara 31. marta 2010. na svojoj 1081. Sednici Zamenika ministara).

O ORGANIZACIJI GAYTEN-LGBT

Organizacija Gayten-LGBT osnovana u Beogradu 2001. godine. Nastala je od udruženja Arkadia – gej i lezbejski lobi, koje je osnovano 1990. godine. Posle osnivanja, aktivisti/kinje organizacije Gayten-LGBT učestvovali su u dugoročnom projektu Kampanja protiv homofobije (1994-2000) koju je predvodio Dejan Nebrigić, dobitnik nagrade Felipe de Souza. Naziv organizacije Gayten-LGBT inspirisan je Getenom, svetom androginih bića, opisanom u knjizi Ursule Le Gvin „Leva ruka tame“, koji u svojoj istoriji nije imao ratove i sukobe.

Gayten-LGBT je prva sveuključujuća organizacija koja, pored lezbejki i gej muškaraca, okuplja i biseksualne, trans osobe, kao i interseks, queer i heteroseksualne osobe, afirmišući njihova prava, potrebe, probleme, postojanje i kulturu. Vrednosti na kojima počiva Gayten-LGBT podstiču LGBTIQ osobe i njihove heteroseksualne podržavaoce/teljke da rade zajedno uz puno poštovanje i uvažavanje specifičnosti i razlika svake od grupa i pojedinaca/ki. Još jedna važna kategorija rada organizacije su rodni identitet i izražavanje, kao i druge kategorije u pogledu interseksionalnosti (starost, rasa, etničko poreklo, zdravstveno stanje, itd.), dok je rad organizacije zasnovan na principima queer i postfeminističke teorije.

Gayten-LGBT od 2006. godine fokusira svoj rad i na osobama trans* identiteta, kako kroz pružanje direktne podrške trans* osobama putem grupe podrške, LGBTIQ SOS telefona, individualnih pravnih konsultacija i psiho-socijalne podrške u direktnom kontaktu, preko telefona, imejla, Fejsbuka i Skajpa, tako i kroz saradnju sa domaćim i međunarodnim organizacijama i institucijama na senzibilizaciji i edukaciji o egzistenciji trans* osoba i teškoćama s kojima se susreću. U novembru 2013. godine organizacija je predstavila Model zakona o rodnom identitetu, kojim se uređuju i štite prava trans* osoba i trenutno zagovara njegovo usvajanje.

Više informacija o organizaciji Gayten-LGBT dostupno je na našem sajtu www.transserbia.org, kao i na Fejsbuk stranici Gayten-LGBT.

